

Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка

Історичний факультет

Кафедра всесвітньої історії

Дипломна робота

(магістра)

з теми

Шляхи дипломатичного врегулювання територіальних
проблем в Італії на Віденському конгресі 1814–1815 рр.

Виконав: студент 2 курсу,

Ist1-M19

спеціальності

014 Середня освіта (Історія)

Щербань Р. П.

Керівник Степанков В. С., доктор
історичних наук, професор

Рецензент Стецюк В. Б., кандидат
історичних наук, доцент

ЗМІСТ

ВСТУП	4
РОЗДІЛ I. ІСТОРИОГРАФІЯ, ДЖЕРЕЛЬНА БАЗА ТА МЕТОДОЛОГІЯ ДОСЛІДЖЕННЯ	8
1.1. Історіографія проблеми	8
1.2. Огляд джерельної бази	14
1.3. Методологічні засади дослідження	16
РОЗДІЛ II. ОБГОВОРЕННЯ НА ВІДЕНСЬКОМУ КОНГРЕСІ ПОЛІТИЧНИХ ЗМІН В ІТАЛІЇ ВНАСЛІДОК НАПОЛЕОНІВСЬКИХ ВІЙН	18
2.1. Територіальний статус Апеннінського півострова як безпосередня сфера зіткнення геополітичних інтересів провідних європейських держав	18
2.2. Виникнення серед учасників Віденського конгресу дискусій щодо подальшої долі П'ємонту, Сардинського королівства та Генуї	23
2.3. Процес обговорення очільниками союзних держав питання про політичне становище герцогств Парми й Тоскани	30
РОЗДІЛ III. ЗМІЩЕННЯ ВЛАДИ ГАБСБУРГІВ У ПІВНІЧНІЙ ІТАЛІЇ ТА ПОВЕРНЕННЯ ПАПІ РИМСЬКОМУ ВТРАЧЕНИХ ВОЛОДІНЬ ВНАСЛІДОК УХВАЛ КОНГРЕСУ	35
3.1. Реалізація політичних устремлінь Австрійської імперії на півночі Італії	35
3.2. Успішний захист папським легатом Консальві інтересів Святого Престолу на засіданнях Віденського конгресу	45
РОЗДІЛ IV. ВИРОБЛЕННЯ УЧАСНИКАМИ ВІДЕНСЬКОГО КОНГРЕСУ АЛГОРИТМУ РОЗВ'ЯЗАННЯ «НЕАПОЛІТАНСЬКОЇ ДИЛЕМИ»	55
4.1. Спроби налагодження дипломатичного діалогу між офіційними колами Австрійської імперії та королем Неаполя Мюратом	55
4.2. Окреслення політичних орієнтирів держав-союзниць у розв'язанні ситуації на півдні Апеннінського півострова	60

4.3. Розгром неаполітанського війська, остаточне повалення режиму Мюрата й повернення королівського престолу Фердинанду IV	69
ВИСНОВКИ	79
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРИ	84

ВСТУП

Актуальність теми. Початок ХІХ ст. ознаменувався для Італії важливими змінами в суспільно-політичній сфері. У першу чергу завершився тривалий період наполеонівського володарювання (1805–1814 рр.), протягом якого італійці зуміли частково подолати територіальну роздробленість своєї батьківщини. Французька адміністрація, Цивільний кодекс Франції, котрий діяв на території Апеннінського півострова, та налагоджена податкова система безпосередньо сприяли подоланню політичної відокремленості багатьох італійських герцогств, призвели до жорсткої централізації державної влади, що, своєю чергою, відчутно позначилось на справі ліквідації сепаратистських тенденцій, зокрема в Неаполітанському королівстві.

Після укладення 11 квітня 1814 р. Фонтенблоського договору Італія мимохіть опинилася в центрі уваги Росії, Великої Британії та Австрії як важливий форпост поширення їхніх владних повноважень у Південному Середземномор'ї. Водночас населення країни болюче сприйняло сам факт відречення Наполеона від престолу, тому що відтепер переважна більшість італійців зобов'язувалась або повернутись до традиційних підвалин минулого суспільства, або власноруч сформувати нову модерну парадигму суспільно-політичного життя Апеннінського півострова.

У зв'язку з цим пошук великими державами Центрально-Східної та Західної Європи шляхів дипломатичного врегулювання територіальних проблем в Італії на Віденському конгресі 1814–1815 рр. набуває виняткової актуальності. Він слугує наочним прикладом для демонстрування неабиякої зацікавленості сторонніх осіб у врегулюванні повоєнної ситуації в абсолютно чужій для них країні. Ця важлива обставина підкреслює деяку суголосність становища постнаполеонівської Італії й сучасної України.

Значимість дослідження полягає також у тому, що воно не лише комплексно виокремлює наслідки відвертого ігнорування багатьма європейськими монархами ролі італійського націоналізму в процесі розбудови державності, а й звертає увагу на можливу небезпеку перетворення його на знаряддя боротьби проти цінностей

демократії під прикриттям захисту інтересів нації. Подібна модель розвитку Італії має стати пересторогою для України, адже в умовах політичної нестабільності та економічної кризи у нашій державі, як показує досвід, не виключена можливість активізації й зростання впливу в суспільстві сторонніх (переважно проросійських) політичних сил. Зрештою, в українській історіографії проблематика дослідження ще не знайшла належного висвітлення.

Об'єкт дослідження становить суспільно-політичний розвиток Італії після позбавлення Наполеона влади над Французькою імперією.

Предметом дослідження є пошук європейськими державами-союзницями шляхів дипломатичного врегулювання важливих територіальних проблем в Італії на Віденському конгресі 1814–1815 рр.

Хронологічні межі роботи охоплюють період з вересня 1814 р. до 9 червня 1815 р. Нижня межа зумовлена початком роботи Віденського конгресу, а верхня пов'язана з підписанням Комісією восьми держав Заключного або Генерального акта, що підсумував результати цієї загальноєвропейської конференції. Водночас для з'ясування обставин виникнення територіальних проблем на Апеннінському півострові автору інколи доводилося виходити за рамки задекларованої нижньої хронологічної межі, звертаючись до подій, котрі передували скликанню в столиці Австрійської імперії міжнародного конгресу.

Географічні межі дослідження визначаються теренами Італії та Австрії.

Мета роботи полягає в тому, щоб на підставі аналізу опублікованих джерел та історіографічного доробку дослідників охарактеризувати увесь процес пошуку європейськими державами шляхів дипломатичного врегулювання територіальних проблем в Італії на Віденському конгресі 1814–1815 рр.

Досягнення поставленої мети передбачає розв'язання наступних **завдань**:

– проаналізувати стан історіографічного вивчення проблеми, оцінити рівень репрезентативності джерельної бази дослідження та обґрунтувати методологічні засади роботи;

– висвітлити обговорення на Віденському конгресі політичних змін в Італії внаслідок наполеонівських війн;

– з’ясувати основні причини зміцнення влади Габсбургів у Північній Італії та охарактеризувати процес повернення Папі Римському його втрачених володінь внаслідок ухвал конгресу;

– на основі аналізу джерел простежити вироблення учасниками Віденського конгресу алгоритму розв’язання «неаполітанської дилеми».

Методи дослідження. У процесі виконання роботи було використано цілий комплекс як загальнонаукових (аналіз, синтез, індукція, дедукція, аналогія), так і спеціально-наукових методів історичного пізнання (ретроспективний та історико-порівняльний, історико-типологічний, проблемно-хронологічний).

Наукова новизна дослідження визначається постановкою і опрацюванням актуальної та малодослідженої теми.

Вона полягає в тому, що:

– зроблено аналіз історіографічного доробку і опублікованих джерел з теми дослідження;

– з’ясовано роль Австрійської імперії в утворенні Ломбардо-Венеційського королівства;

– проаналізовано дипломатичну риторичку представника Папи Римського на Віденському конгресі.

Практичне значення роботи полягає в тому, що її результати можуть бути використані при підготовці текстів лекцій з навчальних курсів «Нова історія країн Європи та Америки у 1815–1918 рр.», «Політична історія зарубіжних країн» (для студентів-політологів) тощо на історичному факультеті Кам’янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка. Також матеріали роботи стануть у нагоді при написанні студентських есе, рефератів, курсових, бакалаврських та дипломних робіт.

Апробація результатів дослідження відбувалася під час його обговорення на засіданнях кафедри всесвітньої історії Кам’янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка й виголошення доповіді на «Других Полтавських студентських наукових читаннях зі всесвітньої історії» (м. Полтава, 17 листопада 2020 р.).

Публікації. Результати дослідження висвітлено в двох статтях, розміщених у наукових збірниках.

Структура роботи зумовлена метою та завданнями дослідження. Наукова робота складається зі вступу, чотирьох розділів, висновків (всього – 80 сторінок), списку використаних джерел та літератури. Загальний обсяг дослідження складає 96 сторінок. Прикінцевий список використаних джерел та літератури нараховує 220 позицій (найменування українською, російською, англійською, французькою та італійською мовами).

РОЗДІЛ I. ІСТОРИОГРАФІЯ, ДЖЕРЕЛЬНА БАЗА ТА МЕТОДОЛОГІЯ ДОСЛІДЖЕННЯ

1.1. Історіографія проблеми

Загалом в історіографії проблеми можна виділити дві основні групи праць. До першої належать поодинокі дослідження, написані українськими істориками, а до другої – зарубіжними. Щодо вітчизняної історіографії, то на сьогодні відсутні спеціальні наукові студії, у яких би комплексно розкривалася порушена в роботі проблема. Серед українських праць, в яких висвітлюються лише окремі аспекти процесу врегулювання територіальних проблем в Італії на Віденському конгресі, слід виділити дослідження В. Г. Ціватого [184-187] та Н.-Т. Ю. Аношиної [167].

Натомість історіографічний доробок зарубіжних істориків умовно поділено на декілька груп – італійську, російську, німецьку, англійську, американську та французьку.

Італійська історіографія. Першим, хто охарактеризував експансіоністські прагнення Австрії щодо постнаполеонівської Італії був Н. Б'янкі [191]. Головною причиною виникнення Ломбардо-Венеційського королівства – держави-сателіта Габсбурзької монархії він вважав пасивне ставлення європейських монархів до територіальних проблем Італії [191, р. 382].

Його наступник Дж. Ферреро у своїй праці [196] характеризує дипломатію французького політика Ш.-М. Талейрана на Віденському конгресі. Він, зокрема, приділяє чимало уваги «італійському питанню» в планах короля Людовіка XVIII. «Для уряду Франції, – зазначає дослідник, – Апеннінський півострів був сферою виключно австрійського впливу, однак Бурбони все ж не втрачали надії повернути на престол Неаполя легітимного правителя – Фердинанда IV, щоб укріпити свій вплив на півдні Апеннінського півострові» [196, р. 320].

Історика М. Меріггі [209] цікавило питання відношення італійців до ухвал мирного конгресу. Також він висвітлював роль австрійської пропаганди у справі підняття авторитету Габсбурзької монархії серед італійського селянства. «Методи

австрійців не вирізнялися особливою вигадливістю, – говорить він, – однак вони були надзвичайно дієвими, адже селянство повірило в образ “доброго володаря” Австрії» [209, р. 53].

Російська історіографія. Помітний внесок у справу вивчення ролі та місця Віденського конгресу в планах держав-союзниць зробив Л. А. Зак, опублікувавши у 1966 р. об’ємне дослідження з цієї проблематики [174]. Цьому історику вдалося подолати штампи радянської історіографії й подати цілісну картину обговорення державами Західної Європи територіальних проблем в Італії. Згодом він доповнив свої попередні думки щодо австрійської пропаганди на Апеннінському півострові та опублікував їх у вигляді обширної статті [173].

Дослідниця О. Є. Буднікова у своїй праці [168] вирішила вдатись до аналізу одного фрагмента персональної біографії канцлера К. Меттерніха. Це дозволило поглянути на «італійську проблему» з точки зору представника офіційних кіл Австрійської імперії. Вона зауважує, що головна мета політики австрійського міністра полягала в укріпленні позиції Габсбургів в Італії після ліквідації там французького впливу. «Панування австрійців на Апеннінському півострові, – зауважує О. Є. Буднікова, – мало здійснюватися завдяки посиленню позицій Австрійської імперії в Мілані, Модені, Венеції, герцогстві Пармі та Неаполі» [168, с. 151].

Є. П. Кудрявцева у своєму дослідженні [181] говорить про Італію у світлі віденської системи міжнародних договорів. Вона переконана, що якби «Наполеон свого часу сприяв об’єднанню італійських земель під своїм скіпетром, то Австрія б не претендувала на володіння Північною Італією» [181, с. 94]. Такої ж думки була і Є. В. Котова [180], яка зауважила наступне: «Наполеонівський режим для італійців був явище винятковим, принаймні після його зречення вони більше не стикались з подібним феноменом» [180, с. 45]

Натомість Г. В. Яковлева [189] прагне з’ясувати ставлення російського суспільства до рішень конгресу. У її статті Італія згадується лише один раз, проте дослідниця, посилаючись на російські періодичні видання «Вестник Европы» та «Сын отечества» зауважує наступне: «З-поміж інших держав Італія опинилась в

найбільш принизливому стані, зокрема в питанні анексії Австрією Ломбардії та Венеції» [189, с. 126].

Ця теза стала основною в колективних працях російських дослідників [172, 175, 176], присвячених Віденському конгресу.

Німецька історіографія характеризується наявністю різнопланових праць з історії дипломатії, в яких «італійське питання» на Віденському конгресі займає першочергове місце. Найперше слід згадати про об'ємну працю Г. Гервінуса, дві частини якої присвячені виключно територіальним проблемам Італії [169, 170].

Для переважної більшості німецьких дослідників є характерним аналіз «італійської проблеми» крізь призму імперських прагнень Австрії. Так, у праці Е. Цольнера [188] згадується про «батьківське правління Габсбургів». Під цим терміном розуміється політична доктрина австрійського уряду, яка направлена на придушення будь-яких зародків національно-визвольного руху серед італійців, «для яких імператор Австрії повинен бути незаперечним авторитетом суворого, але справедливого батька» [188, с. 356].

Значно об'єктивнішим у своїх судженнях був А. Рейнерман, в дослідженні якого [213] спостерігається поступовий відхід від концептуальних засад згаданого «батьківського правління». Зокрема, він показав появу в середовищі політичної еліти монархії Габсбургів ідеї компромісу, проаналізував діяльність ліберального політика Р.-В. Браухера [213, р. 270-273].

Важливим в контексті досліджуваної проблематики є доробок Дж. Ратха [211, 212]. Так, аналізуючи передумови відновлення на неаполітанському троні короля Фердинанда IV, історик зазначає, що він «був одним із найбільш законних правителів, що їх тільки знала Західна Європа» [212, р. 273]. Дж. Ратх належав до когорти німецьких дослідників, котрі намагалися виправдати жорстку політику Австрії щодо території Півночі Італії.

Значну увагу ставленню владних кіл Габсбурзької династії до засобів розв'язання «італійської проблеми» напередодні скликання Віденського конгресу приділив у своїй праці Е. Е. Крехе [206]. Зокрема, він відзначив існування серед

правлячої верхівки урядовців, які «мали наміри не втручатись в територіальні перипетії італійських герцогств» [206, р. 382].

Англійська історіографія вирізняється значною кількістю наукових праць, що стосуються Віденському конгресу. Зокрема, дослідник Ч. Вебстер присвятив цій міжнародній конференції три праці [216-218], в кожній з яких знаходять своє висвітлення територіальні проблеми Італії. Історик вважає за необхідне підходити до їх аналізу з точки зору позиції Англії, адже вона, на його переконання, була чи не єдиною країною, котра не поширювала сферу свого впливу на Апеннінському півострові. На переконання Ч. Вебстера, це було пов'язано зі специфікою самого зовнішньополітичного курсу Великої Британії, яка ще в період війна з Бонапартом отримала значені територіальні преференції [216, с. 126]. У двох інших наукових працях історик, серед іншого, характеризує погляди англійського міністра Каслрі на значення Священного союзу, а також розкриває роль герцогства Тоскани в політичному житті Італії.

Дослідник М. Броерс у своїй праці [192] чимало уваги приділив реставрації П'ємонту та Сардинії. На його погляд, ці дві італійські області були стратегічно важливими об'єктами на шляху «австрійської дипломатичної експансії», тому що, володіння, наприклад, Сардинією відкривало вільний шлях до Апеннін, які були багатими на корисні копалини (руду, вугілля, марганець). Тобто, якщо на конгресі з'ясовувалися суто політичні питання, то, отримавши у власність певний регіон або область Апеннінського півострова, держави-союзниці, окрім набуття земель, мали ще й економічний бонус в якості корисних копалин тощо [192, р. 158-159].

Р. Джонстон проаналізував плани імператора Франца II щодо утворення на півночі Італії Ломбардо-Венеційського королівства [202, 203]. Поданий ученим матеріал значною мірою дозволив зрозуміти ігнорування італійцями щоразу зростаючого впливу Австрії. Дослідник описав складне політичне становище Пармського й Тосканського герцогств, розкрив взаємовідносини короля Мюрата з англійським лордом Бентінком [201].

Історик Д. Лавен відзначив різку зміну в першій половині XIX ст. тактики європейських монархів щодо розширення сфери впливу – від військової агресії до

дипломатичних інтриг. Однією з причин цієї зміни дослідник правомірно називає активність на політичній арені сильного противника – Наполеона [207]. Вчений висвітлює значення правових відносин у габсбурзькій Венеції, називає Паризький мирний договір 1814 р. «дипломатичним Рубіконом, котрий визначив подальший розвиток більшості західноєвропейських країн [208, р. 389].

Г. Актон висвітлив процес реставрації Бурбонів у Неаполі, розкрив позицію щодо цього урядів Англії та Австрії [190]. Його колега Д. Дакін проаналізував наслідки Віденського конгресу для повоєнної Європи. Щодо ситуації в Італії, то вчений наголошує на її безправному становищі, яке, на думку дослідника, було зумовлене територіальною роздробленістю країни [193].

Дослідник Дж. Девіс охарактеризував взаємини Австрії з Неаполітанським королівством, визначив основні точки співпадіння інтересів двох держав, які називав «історико-біфуркаційними» [194].

Історик Д. Емерсон у своїй праці [195] дослідив маловивчену тему стосунків канцлера Меттерніха і Таємної поліції в Габсбурзькій монархії. Зокрема, історик зазначав, що «первісною головною метою, задля якої і створювались поліцейські, була непередбачувана ситуація в південній Італії під час проведення Віденського конгресу» [195, р. 86-87].

Англійський дипломат Г. Ніколсон присвятив історії конгресу окрему працю [210], в якій, зокрема, характеризував не скільки сам процес вирішення європейськими державами територіальних проблем в Італії, скільки висвітлював реакцію провідних італійських діячів на рішення мирної конференції з приводу Апеннінського півострова.

Американська історіографія. Найбільш широко визнаним дослідженням з проблем дипломатії, в тому числі й Віденського конгресу, є праця Г. Кіссінджера [178]. Хоча вона і охоплює величезний хронологічний проміжок, все ж історик знайшов місце для висвітлення «італійської проблеми» на переговорах. На його думку «Австрія для Італії була вищим благом, оскільки після завершення епохи Наполеона, його колишні італійські володіння могли б стати просто ефемерною згадкою для нащадків» [178, с. 235-236].

Крім цього, американський дослідник займався вивченням теоретичних основ виникнення Священного союзу, зокрема вказував на помітну роль Італії в цьому політичному об'єднанні [205], досліджував персональний вимір конгресу, аналізував політику австрійського канцлера Меттерніха та англійського міністра Каслрі [204].

Позицію представників австрійського уряду щодо врегулювання ситуації в Італії у своїх працях окреслили А. Шкід [214], Б. Вік [215] та М. Джарретт [200].

Історик Д. Кінг присвятив віденським політичним перипетіям 1814–1815 рр. окреме монографічне дослідження [177]. Він, серед іншого, докладно виклав процес обговорення європейськими монархами долі Ломбардо-Венеції й Парми. Також вказав на політику подвійних стандартів, якої дотримувався австрійський уряд щодо Неаполітанського королівства, докладно проаналізував прикметні риси режиму Габсбургів у Венеції.

Вчений Дж. Кітс створив науково-популярний нарис історії Італії [179], в якому важливе місце також займає Віденський конгрес та рішення його учасників з приводу Апеннінського півострова.

Проблемам «європейського балансу сил» та місії папського дипломата Консальві на переговорах у Відні присвятили свої праці відповідно Е. Галік [198] і Е. Хайлес [199].

Французька історіографія. Дослідник міжнародних відносин А. Дебідур присвятив дипломатичній історії Європи 1814–1878 рр. об'ємне дослідження [171], в якому підсумував результати своєї багаторічної роботи над зазначеним періодом. Розкриття механізмів функціонування Віденського конгресу займає у цій праці вагоме місце. Не оминув своєю увагою вчений також й «італійську проблему» на переговорах, яку розкрив в окремому розділі своєї праці [171, р. 67-71].

Історик Ш. Сеньобос є автором узагальнюючої праці з політичної історії Європи 1814–1896 рр. [182], проте у ній досить поверхово висвітлено як конгрес у Відні, так і власне вирішення «італійського питання». Незважаючи на це, праця заслуговує окремої уваги, оскільки написана на основі малодоступних джерел.

Таким чином, як в українській, так і в зарубіжній історіографії немає цілісного дослідження, яке б висвітлювало процес врегулювання територіальних проблем в Італії на Віденському конгресі. Переважно «італійська проблема» на переговорах виступає лише складовою частиною всього конгресу.

1.2. Огляд джерельної бази

Загалом джерельну базу дослідження можна поділити на 4 великі групи, що включають відповідно документи дипломатичного характеру (міжнародні угоди, ноти, пам'ятні записки, меморандуми, протоколи тощо), мемуари, офіційну та приватну кореспонденцію, а також періодичну пресу.

Документи дипломатичного характеру. Вивчення окремих аспектів роботи Віденського конгресу неможливе без аналізу відповідних міжнародних договорів та офіційних актів. Такими, зокрема, є Паризький мирний договір від 30 травня 1814 р. [4, с. 68-80] та Заключний (Генеральний) акт від 9 червня 1815 р. [2, с. 229-357]. Вони висвітлюють результативність мирних переговорів та демонструють рівень сприйняття державами-союзницями проблем політичного життя Західної Європи після зречення Наполеоном французького трону. Зокрема, врегулюванню територіальних проблем в Італії присвячена значна частина Заключного акта, що наочно демонструє важливу роль Апеннінського півострова в політичних планах європейських державців. Увесь комплекс міжнародних договорів, які стосуються тематики роботи, поміщено в археографічних публікаціях Ф. Мартенса [2-4].

Дипломатичні ноти представляють собою різновид документів зовнішньо-дипломатичного листування. У контексті проблематики роботи їх аналіз дозволяє простежити еволюцію поглядів учасників міжнародного конгресу на «італійське питання», дає змогу охарактеризувати внутрішні механізми взаємодії віденського політикуму та проаналізувати важелі впливу на конгресі. Так, поняття «італійська проблема» вперше зустрічається в дипломатичній ноті російського дипломата К. В. Нессельроде від 25 жовтня 1814 р. [5, р. 193], направленій французькому дипломату Талейрану з метою дізнатись про настрої короля Людовіка XVIII щодо

майбутніх переговорів стосовно статусу Неаполітанського королівства. Загалом в роботі використано 37 документів вказаного виду.

Переважна більшість пам'ятних записок, меморандумів, а також протоколів засідань, що стосуються проблематики дослідження містяться в археографічних публікаціях графа д'Анжеберга [5-7]. Крім того, слід згадати «British Diplomacy, 1813–1815» [9], яка містить чималу кількість документів з теми дослідження.

Також важливими є документи британського Форин-офісу, опубліковані дослідником Л. Хертслетом [8]. Вельми цінним для дослідження територіальних проблем в Італії на Віденському конгресі є російська археографічна публікація «Внешняя политика России XIX и начала XX века», однак вона відображає лише офіційну російську позицію на зазначену проблематику [1].

Мемуари австрійського канцлер Меттерніха розкривають думки й плани офіційного представника Австрії та його оточення на переговорах у Відні. Так, наприклад, щодо територіальних проблем в Італії політик зазначав: «Ледве щойно розпочався конгрес, як імператор Франц персонально вручив мені відповідні інструкції. Він хотів отримати Ломбардію та Венецію, котрі для Австрії були важливішими за Неаполь та Сардинію» [10, р. 345-346].

Приватна кореспонденція відомого французького дипломата Талейрана має виняткове значення [12]. Вона охоплює період із жовтня 1814 р. до червня 1815 р. й містить 569 листів, з яких безпосередньо «італійської проблеми» стосуються 123, а в 30 Італія лише згадується. Цей епістолярій розкриває плани французького уряду щодо проблем повоєнного врегулювання політичного життя Апеннінського півострова, проливає світло на прагнення Франції розшири свою сферу впливу в Італії.

Масштабну публікацію офіційної кореспонденції учасників Віденського конгресу здійснив дослідник М.-Г. Вейль [13, 14]. Вона охоплює величезний комплекс епістолярію, зокрема з проблематики дослідження. Важливе значення для дослідження італійських проблем має періодична преса, зокрема французька газета «Le Moniteur Universel» («Універсальний вісник») [15-166].

Отже, джерельна база дослідження охоплює чимало важливих документів. У комплексі всі названі види джерел дозволяють окреслити основні напрями пошуку європейськими монархами шляхів розв'язання територіальних проблем в Італії.

1.3. Методологічні засади дослідження

З'ясовуючи порушену в роботі проблему, особлива увага зверталася на такі головні принципи історичного пізнання – об'єктивності, історизму, всебічності, системності та альтернативності.

Дотримуючись *принципу об'єктивності*, автор намагався максимально адекватно відтворити погляди та діяльність європейських монархів на засіданнях Віденського конгресу на основі аналізу даних наявних джерел (відштовхуючись від їх справжнього змісту, прагнучи уникнути спотворення і підганяння під певну схему). Цей метод дозволив також уникнути тенденційності викладу фактів та подій і звернути увагу як на позитивні, так і негативні для Італії аспекти діяльності держав-союзниць.

Принцип історизму дозволив сформувати максимально повну картину політики провідних держав Західної Європи щодо Італії в конкретно-історичних умовах 1814–1815 рр., в їх взаємозв'язку і взаємообумовленості (без осучаснення та надмірного удавнення історичних подій), шляхом з'ясування сутності поглядів різних монархів на «італійську проблему» та їх конкретних пропозицій і заходів щодо її розв'язання.

Принцип системності дозволив реконструювати цілісну картину ставлення представників владних кіл Габсбурзької монархії до розв'язання територіальних проблем в Італії.

Важливу роль у процесі написання роботи відіграв також *принцип всебічності*. Результатом його застосування стало висвітлення позицій представників європейських країн з урахуванням різних як внутрішніх, так і

зовнішніх чинників, котрі визначали їх конкретні дії в контексті пошуку шляхів врегулювання «італійської проблеми».

Щодо методів, використаних у процесі написання роботи, то основним є *проблемно-хронологічний*, який становить фундамент структури роботи. Він забезпечив поетапне розкриття еволюції поглядів Росії, Австрії та Франції на територіальну роздробленість Італії та процесу її розв'язання політичними діячами цих країн в чіткій хронологічній послідовності – від початку Віденського конгресу в 1814 р. до укладення Заключного (Генерального) акта міжнародної конференції.

Структурно-функціональний метод дав змогу виокремити в середовищі провідних європейських політиків досліджуваного періоду прихильників різних моделей зовнішньої політики щодо Італії.

Отже, досягненню поставленої у роботі мети посприяло використання теоретичних принципів історичного пізнання та конкретних методів дослідження. У комплексі вони склали систему, яка допомогла організувати та впорядкувати різні етапи дослідження.

РОЗДІЛ II. ОБГОВОРЕННЯ НА ВІДЕНСЬКОМУ КОНГРЕСІ ПОЛІТИЧНИХ ЗМІН В ІТАЛІЇ ВНАСЛІДОК НАПОЛЕОНІВСЬКИХ ВІЙН

2.1. Територіальний статус Апеннінського півострова як безпосередня сфера зіткнення геополітичних інтересів провідних європейських держав

«Італійського питання взагалі не існує», – заявив одного разу Меттерніх під час розмови з папським послом Консальві. Однак насправді італійське питання не лише існувало, але й приваблювало особливу увагу Габсбурзької монархії. Істина полягала в тому, що вирішити його Австрія намагалась «приватним» чином, тобто не залучаючи до обговорення інші держави.

Зовнішньополітичні інтереси австрійського міністра були найбільш близькі інтересам Великої Британії. Вона, перш за все, прагнула зміцнити свою морську і комерційну перевагу. Попередні завоювання серйозно розширили територію її колоніальної імперії. Англія спромоглась захопити острів Мальту, Іонічні острови в Середземному морі, Капську колонію в Африці, Сейшельські острови та великі території в Індії [172, с. 34]. Таким чином, вона досягла всього, що її цікавило, ще до початку роботи конгресу.

На Європейському континенті Велика Британія виступала за встановлення рівноваги сил між державами, для чого, на переконання англійських дипломатів, слід було стримувати Францію та Росію. Французи могли скласти конкуренцію англійцям своїм флотом і розвиненою торгівлею. Російська імперія ж, маючи, на думку Лондона, постійні види на Константинополь, загрожувала інтересам Англії на Близькому Сході. Політичною противагою Франції повинні були слугувати Нідерланди, об'єднані з Бельгією (австрійські Нідерланди) в єдине королівство, а також Ганновер – родове володіння англійських королів у Німеччині [173, с. 70].

Таким чином створювався певний бар'єр проти можливої експансії Франції, що включав також нейтральну Швейцарію. Спершу Велика Британія готова була підтримати домагання Пруссії на приєднання до неї всієї Саксонії – останнього союзника Наполеона. Що ж до наміру Росії відновити Польське королівство під

скіпетром російського імператора, то в цьому питанні Лондон не мав наміру йти на поступки. Він був готовий визнати збереження сильного впливу Габсбурзької монархії в роздробленій Італії в якості надійної противаги французькому впливу [13, р. 150-151].

Віденський двір також прагнув того, щоб не допустити посилення Франції та Росії. Першій Австрія збиралася протиставити Нідерланди й організовану на федеративних засадах Німеччину. Швейцарія повинна була стати нейтральною й грати роль своєрідного буфера між Францією та іншими західноєвропейськими державами [173, с. 72]. Що ж стосується Росії, то Відень лякав той вплив, котрого вона набула після переможного завершення наполеонівських воєн. Тому Австрія виступала проти об'єднання Польщі під владою російського царя. З питання про розширення Пруссії австрійські інтереси абсолютно не збігалися з пропозиціями Англії. Саксонія в складі Пруського королівства – це, з точки зору Австрії, було порушенням німецької рівноваги, котре давало переваги давньому противникові австрійських Габсбургів в Німеччині. Стратегічною метою канцлера Меттерніха було забезпечення за Австрією центральних позицій в «європейському концерті» держав, досягнення домінування в Італії та Німеччині [177, с. 13-14].

Італійське питання, як його розуміли на Віденському конгресі, суттєво відрізнялося від німецького. Статті Паризького договору 1814 р., що стосувались Італії, означали повернення від фактичного об'єднання країни, яке в певній мірі сталося в період наполеонівського володарювання до її роздробленості. Також у договорі вказувалось, що Італія, за винятком земель, які повинні були бути повернені Австрії, буде утворена із суверенних держав [2, с. 430-435].

Великі держави виходили з цієї передумови, і італійське питання зводилося для них до розподілення земель між італійськи та чужоземними династіями. Територіальне питання в Італії було заплутаним, кордони італійських держав неодноразово змінювались. Європейські дипломати ігнорували виникле в Італії прагнення до об'єднання, а своє бажання відновити окремі держави зображували як турботу про їх незалежність. Італія була сферою зіткнення інтересів низки держав [177, с. 324-325].

Особливу зацікавленість в італійських справах проявляла Австрія, що намагалась встановити в Італії своє панування і придушити в ній будь-які тенденції до об'єднання. Австрію активно підтримувала Англія [194, р. 245-246].

Росія в умовах загострення англо-російських та австро-російських протиріч після закінчення наполеонівських війн здійснювала, щоправда іноді приховану, протидію політиці Австрії та Англії. Лінія російської дипломатії, на відміну від політичного курсу Австрії, а також Англії та Франції, не лише на практиці не була направлена проти національного руху в Італії, а, навпаки, звернена проти дій його активних противників.

У зв'язку з цим значний інтерес представляє донесення маркіза ді Галло, направленою з надзвичайною місією до Санкт-Петербурга. В цьому донесенні, що відноситься до 20 травня 1799 р., дається загальна характеристика політики Росії щодо Італії, яка зберігала своє значення протягом декількох десятиліть. «Лише одна Росія, – підкреслював ді Галло, – може змусити Австрію рахуватися з іншими думками». Росія – «єдина держава, котра не думає і не може думати про територіальні придбання в Італії», вона «вельми зацікавлена в тому, щоб створити собі в Італії могутнього і сильного союзника, не пов'язано з австрійським домом» [198, р. 234-235].

Політика Росії призводила навіть до встановлення контактів між російськими дипломатами і представниками таємних організацій в Італії. Однак слід відзначити, що справжня позиція російської дипломатії зазвичай не проявлялась відкрито на Віденському конгресі, де представники Росії зовнішньо демонстрували обережну політику в італійському питанні. Це в значній мірі визначалось умовами дипломатичної боротьби і небажанням Александра I накликати на себе докори в зраді принципам легітимізму. Реальна активність російського уряду в італійському питанні проходила головним чином вдалині від Відня [204, р. 278-279].

Впритул до обговорення італійської проблеми великі держави приступили у Відні лише в листопаді 1814 р.: 5, а згодом 11 листопада відбулись зустрічі чотирьох міністрів – Меттерніха, Каслрі, Талейрана й Нессельроде, які прийняли

рішення про скликання наради представників восьми держав, що підписали Паризький трактат. Представник Іспанії граф Лабрадор поставив під сумнів право окремих держав вирішувати питання про долю італійських держав. Лабрадор запропонував створити італійський комітет, схожий до того, як був створений комітет з німецьких справ. Цю ідею рішуче відкинув Меттерніх. Італія, на відміну від Німеччини, заявляв він, всього лише є «комбінацією незалежних держав, пов'язаних єдиною географічною назвою». Тому не може бути й мови про обговорення італійського питання як такого. Кожна держава, стверджував Меттерніх, представляє собою самостійну проблему, долю кожної з них необхідно вирішувати окремо, а краще за все це зробити шляхом приватних переговорів між зацікавленими державами. Лабрадор, який домагався передачі цього питання на обговорення Конгресу, розраховував на підтримку Талейрана [210, р. 211-212].

Однак французький міністр, який зазвичай стверджував, що лише Конгрес в цілому правочинний вирішувати подібні питання, запропонував компромісну пропозицію: обговорювати проблеми, що стосуються італійських держав, на засіданні восьми держав, розглядаючи їх послідовно, в географічному порядку, рухаючись з півночі на південь. Створюючи таким чином видимість поступки – погоджуючись на те, щоб питання про Неаполь, яке найбільше турбувало Францію, обговорювався в останню чергу, – французький дипломат розраховував виграти час, щоб більш впевнено вступити в гру. У листі Людовіку XVIII він висловлював переконаність в тому, що позиція Франції в майбутньому укріпиться [215, р. 234-235].

В результаті єдиним питанням, яке обговорювалося офіційно, було генуезьке. Для його розгляду була створена спеціальна комісія. Всі решту вирішувалось в основному шляхом закулісних переговорів. Комітет з питань герцогства Тосканського, який декількома тижнями пізніше домовились створити, так жодного разу і не збирався [220, р. 456].

Австрійська поліція безперервно отримувала донесення про «якобінські» змови, про зростаючу ненависть до Австрії в підкорених нею італійських

областях. Намагаючись придушити цей рух, Меттерніх пропонував Консальві, з яким, як і з представником П'ємонту Сен-Марсаном, він часто обговорював італійські справи, створити «своєрідну центральну поліцію, в яку би поступали донесення про всі змови і т. д.». У грудні 1814 р. австрійською поліцією були проведені численні арешти серед прихильників об'єднавчого руху. На вищі адміністративні посади в Ломбардії та Венеції були призначені австрійці. [171, с. 342]. Для того, щоб забезпечити австрійське панування в Італії, Меттерніх вважав за необхідне зберегти її роздробленість. Це завдання полегшувалось тим, що в Італії не було жодної держави, яка б могла змагатися з Австрією за своїм впливом і значенням (на відміну від Німеччини, де доводилось рахуватися з діями Пруссії), і тим, що внутрішні зв'язки між італійськими державами були вкрай слабкими [182, с. 765-766].

Вимоги Австрії щодо Північної Італії повністю підтримувала Англія. Ще В. Пітт-молодший у своїх планах реконструкції Європи передбачав передачу Австрії папських легатств і частини Мілану, а також повне її панування на півночі Італії, де Австрія могла б підтримувати П'ємонтське королівство (посилене за рахунок приєднання Генуї, частини Мілану і деяких інших земель), створюючи разом з ним протизвагу Франції. Ці плани як найкраще «вписувались» в австрійську схему «рівноваги сил» в Європі і були прийняті, хоча і з деякими змінами, у Відні [198, р. 238-239].

Під час війни ідеї італійської національної єдності не зустрічали протидії англійських державних діячів, котрі намагались використати у своїх цілях невдоволення наполеонівським пануванням, яке помітно посилилося. Британський командуючий військами на півдні Італії лорд Вільям Бентінк навіть виступав з прокламаціями, в яких закликав італійців до боротьби і натякав на можливість створення єдиної незалежної Італії. Каслрі вказував Бентінку, що підтримка руху за незалежність, допустима під час війни, небажана за нових обставин [208, р. 389].

Вважаючи, що в Італії і де б то не було Англії потрібно не повстання, а дисциплінована сила і влада, котрій вона могла б довіряти, Каслрі писав лорду

Ліверпулю, що політика Бентінка може привести до серйозних ускладнень [11, р. 478-479].

Ту же думку Каслрі підтвердив і в березні 1815 р., виступивши в парламенті із запевненням, що англійський уряд ніколи не мав намірів створити незалежну Італію, що італійці і без того повинні бути вдячними союзникам за своє звільнення від ярма Наполеона: «Жодна людина, знайома зі становищем в Європі, ні зараз, ні колись не могла припустити, що наш союз із Австрією допускає можливість підтримки незалежної Італії як окремого королівства» [14, р. 654].

Не відчуваючи такого страху, як Австрія, перед визвольним рухом в Італії, Англія, тим не менше, внесла своїми діями немало лепту в справу його придушення. В італійській політиці, як і в низці інших питань, Каслрі виходив перш за все з необхідності встановлення «рівноваги сил» – системи, для створення якої був необхідний союз Англії з посиленою Австрією і в якій не могло бути місця для єдиної Італії [183, с. 170-171].

Таким чином, на Віденському конгресі територіальний статус Італії визначався цілою низкою прагнень та устремлінь держав-союзниць, які повсякчас прагнули використати Апеннінський півострів як плацдарм для укріплення своєї влади в Західній Європі.

2.2. Виникнення серед учасників Віденського конгресу дискусій щодо подальшої долі П'ємонт, Сардинського королівства та Генуї

Хоча доля італійських держав після позбавлення Наполеона імператорської влади була вирішена наперед вже Паризькою мирною угодою 1814 р., австрійська столиця перетворилась на арену тривалих дипломатичних суперечок та боротьби між європейськими володарями за вплив на Апеннінському півострові. Італійські політики ж прагнули шляхом вмілих переговорів заручитись підтримкою у своїх спробах звільнити батьківщину від чужоземного контролю.

У Парижі було визначено майбутнє Генуї, тому що міжнародний договір від 30 травня 1814 р. передбачав її приєднання до Сардинського королівства. Відомий

англійський політик Вільям Пітт-молодший, котрий свого часу висунув цю ідею, виходив з того, що посилення П'ємонту вкрай необхідне для протидії французькій експансії в Італії [215, р. 237]. Що ж стосується Генуї, то вона, на думку більшості британських міністрів, повинна стати частиною володінь сардинського володаря, щоб примирити його із втратою частини Савойї, котра відходила до Франції [179, с. 115].

Необдумана, на перший погляд, політика європейських монархів зустріла активний спротив з боку тимчасового уряду Генуї, який намагався всіма силами відродити незалежну Генуезьку республіку. 4 жовтня 1814 р. генуезці звернулись до міністрів союзних держав з колективною заявою про те, що приєднання Генуї до Сардинського королівства зовсім не відповідає тим принципам, які союзники проголосили під час війни. «Перед обличчям всієї Європи вони обіцяли відновити зруйноване, – зазначалось у згаданій заяві, – повернути незалежність знедоленим. І ось тепер, коли народ з великою надією дивиться в майбутнє, Конгрес повністю перекреслює всі обіцянки та сподівання. Зло, невіддільне від чужоземної влади, ляже важким тягарем на серця всіх генуезців й, певна річ, буде недоброзичливо сприйнято урядом, – продовжували стверджувати уповноважені представники. – Інтереси воєнної та аграрної держави прямо протилежні великим інтересам країни торгової, якою, власне, і є Генуя» [6, р. 456-457].

Давши таким чином зрозуміти, що королю П'ємонту зовсім не доведеться розраховувати на лояльність генуезців, автори цієї заяви зверталися до союзних держав з проханням: якщо республіканська форма, яка найбільше підходить для невеликої торгової держави, не відповідає загальній системі відновлення Західної Європи, то нехай вони, тобто держави, принаймні, збережуть незалежність Генуї й поставлять на її чолі власного монарха, міцно пов'язаного з іншими правлячими фаміліями Італії [13, р. 493-494]. Заява була підписана президентом тимчасового уряду Генуї Серратоном, секретарем Гроколльо і представником Генуї у Відні де Бріньодем.

У грудні 1814 р., коли генуезьке питання вже всесторонньо обговорювалося представниками восьми держав, і було цілком зрозуміло, що звернення генуезців

до великодушності монархів не принесло бажаних результатів, де Бріньоль знову направив послам та міністрам дипломатичну ноту. «Приєднання Генуї не принесе Сардинському королівству бажаного посилення, – писав він, – оскільки населення її буде налаштовано вороже до нав'язливого володаря. П'ємонтсько-Сардинське королівство хоча і укріпиться, однак все ж недостатньо, щоб проводити повністю самостійну політику. Проте його претензії тільки будуть зростати, і він неодмінно спробує захопити розташовану неподалік Савойю. Мир в Європі буде порушений. Натомість збереження політичного існування Генуї повсюдно укріпить спокій» [1, с. 300].

Генуезький представник не обмежився політичними доводами. Збереження незалежності Генуї, вказує він, диктується також і комерційними міркуваннями. Порт Генуя у всі часи грав важливу роль в торгівлі на Середземному морі і був одним із головних пунктів англійської торгівлі в Італії. Під час війни Генуя була відкрита для суден всіх країн і була посередником в обміні товарами між воюючими державами... Якщо таке місто потрапить в руки воєнної держави, він не зможе більше сприяти розвитку міжнародної торгівлі [6, р. 987-987]. Нота ця була представлена Нессельроде з проханням представити її всім послам і міністрам на Конгресі.

Зі своєї сторони, і Сардинське королівство намагалось впливати на союзні держави. У ноті від 17 жовтня 1814 р., направленій Нессельроде, доводиться необхідність збільшення території Сардинії теж, певна річ, «в інтересах всезагального миру». Розташована біля самих Альп, вона слугує посередником між двома державами (Австрією і Францією), зацікавленими в Італії, Сардинія повинна тримати у своїх руках всі ключові позиції, які туди ведуть. Оскільки одна з таких держав (мається на увазі Австрія) значно посилиться завдяки великим придбанням, в інтересах загальної рівноваги повинна бути збільшена і держава-посередниця: оберігати Альпи може лише держава сильна і незалежна [8, р. 879-880].

Сардинський король проявляє своєрідну «турботу» і про Геную, котра «потребує твердого правління, що опирається на найкращі принципи». Найбільш

природньо, вважає він, передати її державцю, котрий «повністю вірний великим союзним державам, єдина мета якого підтримувати їх всіма своїми силами і засобами». До ноти була додана карта Савойї з вказівкою кордонів, встановлених Паризьким договором, і міркуваннями сардинського уряду з приводу їх можливого «виправлення» [9, р. 321].

З великою увагою за політикою Сардинського королівства спостерігала Франція. Французький посол в Турині маркіз д'Осмонд повідомляв уряд про всі коливання в настроях п'ємонтського королівського двору. Австрія розраховувала знайти союзника в особі сардинського короля Віктора Еммануїла, тим більше, що його політика вирізнялась крайнім консерватизмом.

Розширення і посилення Сардинського королівства, здавалось було в інтересах Австрії і ще з однієї причини. Ні у Віктора Еммануїла, ні у його брата Карла Фелікса не було синів. Хоча спадкування по жіночій лінії було заборонено, багато хто думав, що Віктор Еммануїл, який знаходився в досить непростих відносинах зі своїм близьким родичом і можливим спадкоємцем Карлом Альбертом, змінить закон, для того щоб передати корону своїй доньці Марії Беатрисі, яка була заміжньою за австрійським ерцгерцогом Францом Габсбургом. Австрійські політики розраховували, що таким чином з часом Верхня Італія опиниться також в руках Австрії [12, р. 145-147].

Меттерніх під час війни 1813 р. всіляко підтримував надії П'ємонту на розширення території – навіть за рахунок Ломбардії – аж до ріки Мінчо. Передчуваючи отримання Генуї, П'ємонт дійсно виступав спільно з Австрією. Однак в подальшому він «вийшов з покори» і вже без колишньої готовності зустрічав австрійські проекти. Неприязнь туринського уряду до Австрії не могла залишитись непоміченою для уважних спостерігачів. Російський посол в П'ємонті князь Козловський, який підтримував постійні зв'язки з таємними товариствами в Італії, вважав, що антиавстрійські настрої італійців можуть бути використані в інтересах Росії [171, с. 300].

У цьому прані цікавий лист, переданий через російського посла в Лондоні Лівена Александру I та Фрідріху Вільгельму III членами Таємного Комітету

звільнення Італії, які емігрували в Лондон. У цьому листі російському імператору та прусському королю пропонувалось підтримати визвольний рух в Італії. Змовники запевняли, що в їх розпорядженні є 375-тисячна армія, 500 тис. людей для підтримання внутрішнього порядку і близько 2 млн прихильників, які за першим покликом займуть всі великі міста і австрійські комунікації. «Нашим кордоном будуть Альпи, імператором – король Сардинії, папа збереже лише духовну владу, всі решта держав будуть вигнані з нашої країни», – стверджували вони. Приєднання Росії та Пруссії забезпечить перемогу над австрійцями, після чого буде проведений наступний поділ: вся Галіція і територія Угорщини з лівого берега Дунаю відійдуть до Росії; Сілезія, Моравія і частина австрійського ерцгерцогства – до Пруссії; всі землі між Альпами і Дунаєм – до попереднього короля Неаполя або до його сина взамін Сицилії, яка увійде до Італійської імперії [192, р. 159-160].

Автори листа вказують, що його варто розглядати лише як попередній начерк плану, котрий вони представляють царю, якщо «Богу буде завгодно, щоб він порвав з цими австрійцями, які тиранять нас більше, ніж навіть французи» [192, р. 162]. Деталізація, з якою викладається цей «попередній план», свідчить про те, що розрахунки на допомогу Росії та Пруссії були вповні серйозними.

Козловський підкреслював, що відділенням П'ємонту від Австрії може скористатися Франція, котра постарасться залучити його на свою сторону. Він пропонував укласти з П'ємонтом торговий договір, забезпечивши його секретними статтями, в яких савойському дому буде обіцяна підтримка російського імператора; король же повинен дати зобов'язання не укладати ніяких союзів на шкоду Росії. Посол просив дати йому детальну інструкцію, на підставі якої він міг би негайно розпочати підготовку договору. Зокрема, його цікавило, чи варто активно протидіяти зближенню між Турином й Парижем і з міністрами яких держав слід об'єднати свої дії [198, р. 246-247].

Необхідні вказівки були дані 19 березня 1815 р. До інструкцій додавався проект угоди між Росією та П'ємонтом. «Варто також, – вказувалось в інструкції, заспокоїти короля з приводу Алессандрії, яка все знаходилась в руках Австрії. Не

уточнюючи нічого в цьому плані, Вам варто відповідати, що імператор стоїть за виконання Паризького трактату і не забуде виступити на захист прав короля на це місто... Але в момент, коли Австрії загрожує війна в Італії, спокій останньої залежить від знаходження в руках Австрії цієї фортеці, котру Сардинський король не в змозі сам захистити» [202, р. 359-360].

Водночас багато російських дипломатів в той час і пізніше вважали, що політика Австрії взагалі не заслуговує довіри. Згідно планів, які розробляли австрійські військові, П'ємонт повинен був стати опорою для австрійських військ в їх боротьбі проти армії Наполеона в період «Ста днів» [205, р. 275].

Але навіть перед лицем нової небезпеки зі сторони Франції в червні 1815 р., коли війська Наполеона вдалися до атаки в Савойї, туринський уряд не побажав пропустити австрійську армію на свою територію, заявляючи, що П'ємонт може сам чинити опір. Військові сили П'ємонту весною 1815 р. складали не менше 30 тис. людей; вважалось, що у випадку необхідності вони можуть бути доведені до 50 тис. Однак, як повідомляє той же Козловський, п'ємонтська армія була не в змозі стримати натиск наполеонівських військ. «Війська в Савойї перекинуті і взяті в полон, – пише він. – Розраховувати на активні дії цієї армії – ілюзія» [211, р. 318]. Вже після підписання Заключного акта Віденського конгресу Меттерніх намагався створити «оборонний союз» для Італії і залучити до нього також П'ємонт. Але австрійський уряд так і не зумів переконати Сардинське королівство у вигідності для нього такого союзу [211, р. 317].

Прекрасно розуміючи справжню мету Австрії – отримати переважаючий вплив в Італії і можливість повністю її контролювати, король Віктор Еммануїл висунув низку контрпропозицій, які повинні були зірвати австрійські задуми. Суть цих контрпропозицій зводилась до визнання за сардинським королем становища, рівного положенню австрійського імператора; термін дії союзу король пропонував обмежити десятьма роками [219, р. 345-346].

Нарешті, в якості плати за згоду взяти участь в союзі король П'ємонту спробував виторгувати зміни франко-п'ємонтського кордону, чого йому не вдавалось домогтись раніше. Угода так і не відбулась [194, р. 256].

Талейран схвалював анексію Генуї Сардинським королівством з міркувань, прямо протилежних австрійським. Він уважав, що це допоможе перешкодити посиленню позицій Австрії в Італії, а саме це Франція вважала своїм основним завданням в італійських справах. Французький дипломат намагався довести Меттерніху, що встановлення панування Австрії на Апеннінському півострові може обернутися проти неї самої, оскільки це викличе посилення національного руху в країні. «Отримавши другорядне, Австрія ризикує втратити першочергове», – доводив він. Тому більш розумно зберегти повну самостійність П'ємонту і поділ Австрії на декілька незалежних держав [199, р. 231-232].

Побоювання Франції зменшились лише тоді, коли порядок спадкування по чоловічій лінії в Сардинському королівстві був закріплений Віденським конгресом.

Хід обговорення питання про Геную показав всю марність сподівань генуезького уряду. 6 грудня воно ще раз заявило протест проти порушення прав свого міста. Генуезький уряд повідомив, що при обставинах, що склалися, вважає себе зобов'язаним скласти свої повноваження. При цьому він запевнив, що всі «установи Генуї й надалі виконувати свої функції, також вестиметься торгівля; народ збереже спокій і в цих трагічних умовах заслужить свої ставленням повагу монарха, котрий стане його правителем, і увагу держав, що візьмуть участь у вирішенні його долі» [203, р. 160-161].

У згадуванні анонімного «монарха» прозирає ще слабка надія на те, що держави обмежаться знищенням в Генуї республіканського ладу і поставлять на чолі держави монарха, не приєднуючи Геную до П'ємонту. Однак розуміючи, що надії примарні, де Бріньоль вимагав, щоб у випадку передачі Генуї сардинському королівству для нього була введена особлива конституція всередині королівства [201, р. 279].

Неочікувану підтримку Генуя зустріла зі сторони вігської опозиції в Англії, яка засуджувала знищення давньої республіки. Торі же підтримували політичний курс Каслрі, виступали за посилення Сардинського королівства. Для англійського міністра приєднання Генуї до Сардинського королівства було важливим, звісно,

не з точки зору єдності Італії, а як засіб встановлення політичної «рівноваги сил» в Європі (звісно, в його особистому розумінні). Виступаючи в ролі захисника «інтересів Європи», Каслрі стверджував, нібито Англії було б вигідніше зберегти Геную як незалежну республіку (на це, як вже зазначалось вище, також вказували і генуезькі дипломати), але заради спільної безпеки вона готова була пожертвувати своїми інтересами [207, р. 29].

В дійсності незалежність Генуї серйозного значення для Англії не мала, оскільки порт Генуї залишався відкритим – на цьому Каслрі наполягав з самого початку переговорів.

Реальної допомоги від кого би то не було Генуя не очікувала. Питання було вирішене задовго до закінчення роботи Конгресу, і заключний акт підтвердив секретну статтю Паризького договору: Генуя перейшла під владу Сардинського королівства, і лише порт Генуї залишався відкритим, причому великі держави заявили про гарантію політичних і комерційних інтересів міста [210, р. 211-212].

Таким чином, П'ємонт, Сардинія і Генуя для учасників Віденського перетворились на клубок суперечностей, який необхідно вчасно розпутати, щоб уникнути військових зіткнень, але вже за територією цих держав.

2.3. Процес обговорення очільниками союзних держав питання про політичне становище герцогств Парми й Тоскани

Вкрай заплутаним на переговорах у Відні виявилось становище герцогств Парми і Тоскани. Парма була приєднана імператором Наполеоном безпосередньо до Франції; герцог Пармський отримав у своє володіння Тоскану, перетворену в королівство Етрурію.

Після смерті герцога престол перейшов до його малолітнього сина Карла Людовіка, регентом при якому стала Марія Луїза – вдова герцога Пармського і дочка іспанського короля Карла IV. Але незабаром і Етрурія повторила долю Парми, перетворившись на французький департамент. Марії Луїзі, яка підписала офіційну угоду про передачу королівства Франції, Наполеон обіцяв дати взамін

королівство Лузитанію, котре він думав створити в Португалії. Герцог же Тосканський Фердинанд був переміщений до Німеччини, де отримав у якості компенсації невелике герцогство Вюрцбург. Після розгрому Наполеона постало питання про долю цих держав. Якщо Парма вважалась вільною територією і розпоряджатися нею було порівняно просто, то на Тоскану претендували декілька «законних» володарів [214, р. 117-118].

Оскільки обіцянка Наполеона дати етруській королеві Лузитанію не була виконана, її зобов'язання передати Етрурію Франції могло вважатися недійсним, і Людовік XVIII вимагав відновлення її на престолі як законної королеви. Але у вересні 1814 р. в Тоскану-Етрурію повернувся Фердинанд, який також вважав свою вимушену угоду з Наполеоном анульованою і мріяв не тільки зберегти, але й розширити герцогство, що здавна знаходилось в його руках. З точки зору «давнього права володіння», яке так завзято відстоював Талейран, Франція не могла визнати законність його претензій [194, р. 156].

Положення аж ніяк не полегшувалось тим, що Фердинанд був братом австрійського імператора Франца I. Залишення його престолу могло спричинити серйозні ускладнення, іти на які Франція не могла і не хотіла, хоча і перспектива укріплення в Тоскані австрійського ерцгерцога його також не приваблювала [205, р. 275-276]. На засіданні представників восьми держав було вирішено створити комітет по справам Тоскани, але він так і не зібрався, і Меттерніх використав цю обставину для того, щоб на наступних засіданнях – 9 і 10 грудня – відкинути всі претензії королеви Етрурської та підтримати вимоги герцога Тосканського [10, р. 456-457].

Щоб не доводити справу до конфлікту з Австрією, Людовік XVIII запропонував залишити Фердинанда в Тоскані, а королеві Етрурії надати компенсацію – Парму, П'яченцу і Гвасталлу. Але і це не вирішувало проблему, оскільки всі перераховані землі за договором, підписаним між союзниками і Наполеоном у Фонтенбло у квітні 1814 р., вже були призначені іншій Марії-Луїзі – дружині Наполеона, колишній імператриці Франції [211, р. 318].

Був ще один варіант: надати Етрурській королеві землі в Папській області. Але цю пропозицію Марія Луїза категорично відкинула – напевно, тому, що папський легат кардинал Консальві погрожував пекельними муками будь-кому, хто посягне хоча б на дюйм папської землі, чи може її просто не влаштувала така заміна [220, р. 457].

На захист інтересів Марії Луїзи виступила Іспанія, яка не могла допустити, щоб Тоскана вислизнула з рук іспанських Бурбонів. Представник Іспанії у Відні граф Лабрадор вимагав передачі Бурбонам не лише Тоскани, але і Парми, не кажучи вже про Неаполь [94, р. 30].

22 листопада Лабрадор вручив Меттерніху ноту, копія якої 24 листопада була передана Нессельроде. У ній Іспанія вимагала повернути Тоскану Марії Луїзі, як королеві-регентші та опікунці короля. Марія Луїза і сама намагалась відстоювати свої права. Її уповноважений представник звернувся до конгресу з нотою, в якій вказувалось, що королева Етрурії має незаперечні права на Тоскану, незаконно відібрану у неї. Великі держави легко можуть переконатися в тому, що зречення герцога Пармського не може рахуватися дійсним [101, р. 451]. Але якщо він вирішить все ж залишити в Тоскані герцога Фердинанда Габсбурга, королеві і її сину повинна бути надана достойна компенсація. По справедливості вона повинна отримати Парму, Модену і Гвасталлу, якими володів її чоловік герцог Фердинанд [97, р. 94].

Всі ці домагання були відхилені австрійським урядом. У відповідній ноті Меттерніх повертається до історії Тоскани і вказує, що договір 1807 р. про її передачу Франції був ратифікований Карлом IV і, якщо б навіть королева ніколи не погоджувалась з цим актом (а вона підписала зречення), у цьому випадку документ був би дійсним, тому що Карл IV мав право вирішувати питання в якості глави дому Бурбонів, точно так же, як імператор австрійський – глава дому Габсбургів – цілком може виступити на захист інтересів свого брата і від його імені. «У тому, що Марія Луїза не отримала обіцяної винагороди в Португалії, – резюмує Меттерніх, – менш за все можна звинувачувати Австрію» [99, р. 250].

Після того як Франція за Паризьким договором відмовилась від Тоскани, вона стала вільною територією і повинна була бути повернена державцю, який законно володів нею до переговорів, які спричинила остання війна [104, р. 102].

Визнавши, таким чином, дійсність зречення, яке в іншому випадку – зі сторони Фердинанда Габсбурга – пояснювалось позбавленням юридичної сили (так заявляв Фердинанд, і Австрія проти цього не заперечувала), Меттерніх не забув натякнути, що австрійський імператор не залишиться байдужим до долі Тоскани [13, р. 678].

Між тим, герцог Тосканський, певна річ, не був схильний розглядувати своє повернення в Тоскану як тимчасове, а мав намір залишитись там назавжди. 9 листопада 1814 р. повноважний представник Фердинанда передав Нессельроде копію листа герцога про його повернення в давню резиденцію. Конфіденційна нота уряду Тоскани була присвячена аналізу позицій великих держав по відношенню до Тоскани і доказу правомірності його власних дій. «Повернення до Тоскани її законного державця, – підкреслювалось в ноті, – це перший крок до політичного відродження Європи. Як можуть союзники, які проголосили своїм принципом відновлення володінь і прав державців, допустити навіть думку про те, щоб оскаржувати законність повернення великого герцога в його давнє володіння? Немає підстав для заперечень і у Франції. Її представник, відповідно, і не має їх, але підносить свою згоду на відновлення влади герцога Тосканського як нову поступку і ставить умовою надання Марії Луїзі компенсації. Фердинанд підкреслював, що його повернення в Тоскани – законний акт, а не поступка, на яку потрібно благословення Франції» [178, с. 678-679].

Це рішення підтримав імператор Александр I, який неодноразово відвідував Марію Луїзу в супроводі принца Євгенія Богарне. Російський володар намагався забезпечити своєму улюбленцю який-небудь трон в Північній Італії. Він, зокрема, пропонував передати принцу в управління одне з папських легатств або колишнє володіння маршала Карла Юхана Бернадотта – князівство Понтекорво. Імператор хотів мати в Італії однодумців, можливо, це дозволило б йому чинити певний тиск на Австрію. Однак ці плани не були підтримані великими союзними державами.

Євгену довелося задовольнятися тим, що його тесть, король Баварії, подарував йому титул герцога Лейхтенберзького [170, с. 300].

Отже, мирне врегулювання ситуації з герцогствами Пармою й Тосканою можна пов'язати з поступками Австрійської імперії у цьому складному питанні. Спершу Габсбурги прагнули, крім Північної Італії, встановити свою також у цих крихітних герцогствах, проте згодом канцлеру Меттерніху довелося попрощатись з цими ідеями, зважаючи на активну позицію Франції.

Отже, політичні перетворення в Італії внаслідок завершення тривалих війн з Наполеоном були зумовлені багатьма важливими факторами. Першочергову роль у врегулюванні територіальних проблем на Апеннінському півострові відігравала Австрійська імперія, розглядаючи, зокрема, Північну Італію як спробу розширити сферу власного впливу. Так вона намагалась створити міцний бар'єр на шляху поширення влади Франції. Італійський П'ємонт, Сардинія та Генуя представляли для Габсбургів значно менший інтерес, ніж, скажімо, Ломбардія та Венеція, проте і тут австрійський канцлер Меттерніх не відкидав ідей створити з цих держав своєрідний анклав на користь Австрійської імперії.

РОЗДІЛ III. ЗМІЦНЕННЯ ВЛАДИ ГАБСБУРГІВ У ПІВНІЧНІЙ ІТАЛІЇ ТА ПОВЕРНЕННЯ ПАПІ РИМСЬКОМУ ВТРАЧЕНИХ ВОЛОДІНЬ ВНАСЛІДОК УХВАЛ КОНГРЕСУ

3.1. Реалізація політичних устремлінь Австрійської імперії на півночі Італії

Реставрація монархічних порядків, що існували у країнах Західної Європи напередодні революційних подій 90-х рр., призвела, між іншим, до пожвавлення зовнішньої політики Габсбургів, зокрема, дала змогу імператору Францу II різко посилити вплив Австрії на Апеннінському півострові. Крім найбільш розвиненої з італійських земель – Ломбардії, Відень відтепер володів територією колишньої Венеційської республіки, тим самим забезпечивши собі високий статус володаря Адріатики. Під час реалізації територіальних претензій Габсбурги дотримувались тенденції позбуватися важко керованих віддалених територій, щоб таким чином створити замкнуту, наскільки це можливо заокруглену географічну єдність своєї монархії.

На Віденському конгресі австрійська дипломатія в особі канцлера Клеменса Меттерніха прагнула легалізувати власні політичні амбіції в справі привласнення північно-східної частини Апеннінського півострова. Заразом для Італії Меттерніх замислив конституційну форму облаштування на кшталт конституції Німецького союзу. Мала бути утворена «*Lega Italica*» під австрійським верховенством. Проте дипломату не вдалося подолати заперечень Франца II та італійських князів – усе залишалося на рівні окремих військових союзів [188, с. 337].

Чимало дослідників (Б'янкі Н., Джонстон Р., Замойський А., Кіссінджер Г., Ферреро Дж.), говорячи про роль Австрії у житті населення Ломбардії та Венеції, у своїх наукових викладах зазвичай обмежуються лише політичними сюжетами. Історики, як правило, в найтемніших фарбах змальовують жорстку цензуру преси, протиправну діяльність австрійської муніципальної поліції, ув'язнення провідних італійських діячів ліберального спрямування тощо [212, р. 56-58]. Такі висновки,

безсумнівно, є цілком виправданими. Однак, незважаючи на те, що в політичному режимі, встановленому австрійцями на початку ХІХ ст. є багато окремих нюансів, що підлягають неупередженій критиці, деякі напрями політики уряду Габсбургів, виходячи з тих особливих проблем, з якими зіштовхнулася постнаполеонівська Європа, можна вважати справедливими, проникливими і навіть передбачливими. Австрійський уряд не лише протидіяв кожному найменшому прояву лібералізму. Проаналізовані мною джерела показують, що представники династії Габсбургів також часто прагнули грати роль доброзичливих правителів. Зокрема, Франц ІІ у своєму майже істеричному страху перед революційним духом, безперечно, інколи вдавався до жорстоких заходів з єдиною можливою метою – придушення діяльності ліберальних і національних політичних сил. На мій погляд, застосовувати насилля цього імператора, як би парадоксально це не звучало, спонукала схильність діяти лише в інтересах своїх підданих.

Прикладом одного з найбільш великодушних вчинків імператора Франца ІІ є його спроба пом'якшити критичну ситуацію в Ломбардії та Венеції, спричинену соціально-економічною кризою 1814–1815 рр. Імперські збройні сили навряд чи вступили на територію зазначених провінцій, коли б дізнались, що населення цієї частини Італії майже повністю виснажене, і що велика кількість людей, особливо в гірських районах, животіє в напівголодному стані. У венеційських держархівих збереглося багато різних прохань та доповідних записок, надісланих місцевими чиновниками австрійським урядовцям незабаром після їх прибуття на північний схід Апеннінського півострова, в яких описується напружена ситуація в Болоньї, Флоренції, Мантуї, Вероні, Реджіо-Емілії та інших містах Ломбардської рівнини [211, р. 308; 212, р. 235-236].

Перипетії кількох років майже безперервних воєн, часті військові реквізиції французів і погані умови ведення сільського господарства сильно позначились на прошарку великих землевласників (*grandi proprietari terrieri*). Непомірні податки й домінування наполеонівської континентальної системи призвели до поступового руйнування середнього класу (*classe media*) італійського модерного суспільства. Натомість військові втручання, що застосовувалися спочатку французами, а потім

австрійцями з метою матеріального підтримання своїх армій, були обтяжливими для всього населення Північної Італії та спричинили повне виснаження і до того мізерних продовольчих ресурсів [215, р. 251-252].

Повалення французького уряду в квітні 1814 р. суттєво не змінило ситуації. Австрійська бюрократія була напрочуд незграбною, повільною та неефективною у створенні нового уряду в захоплених італійських провінціях, тому до середини 1815 р. віденський кабінет так і не спромігся замінити французьке законодавство австрійським [212, р. 238]. Як результат, згубна для Ломбардо-Венеції економічна політика, розпочата свого часу наполеонівським урядом, була продовжена новою адміністрацією. Гірше того, що деякі заходи, вжиті австрійцями на півночі Італії, самі собою сприяли безробіттю і застою традиційних ремесл (ткацтво, ковальська справа, різьбярство, вичинка шкіри та ін.). Коли австрійський уряд розформував колишні франко-італійські війська, посол Артур Веллінгтон підрахував, що від 40 до 60 тис. італійців поступились своїми місцями солдатам-німцям [11, р. 119-120]. У період існування Королівства Італії армія сповна забезпечувалась продуктами місцевого походження, але вже в австрійські військові формування безперервно постачалися товари, виготовлені в німецьких частинах Австрійської імперії [183, с. 128-129].

Оскільки переважна більшість населення Північної Італії заробляла собі на прожиття сільським господарством, ситуація в ломбардо-венеційських провінціях не стала б ще критичнішою, якби селянам вдалося зібрати хороший урожай. Але цього не спостерігалось. Протягом кількох років відбувалися часткові або повні неврожаї не лише на півночі Апеннінського півострова, але й в інших провінціях Італії та майже у всіх країнах Центральної Європи. Погані погодні умови навесні та влітку 1814 р. зіпсували урожай пшениці, а часті бурі та ранні заморозки згубно позначилися на виноробстві Александрії, Верони і Венеції [17, р. 503; 160, р. 463; 164, р. 467]. Гірше того, кукурудза та зернові культури, які входили до щоденного раціону селян, були повністю побиті градом в гірських районах [159, р. 448].

Взимку 1814–1815 рр. умови все ще залишались надзвичайно скрутними. Згідно з доповіддю венеційського уряду, багато людей, особливо у Мантуї, й досі

перебували у «жалюгідному стані голоду, злиденності та повного безсилля» [169, с. 257]. Подекуди існувала така нестача їжі, що місцеве населення змушено було виживати просто в нелюдських умовах. У кількох населених пунктах люди жили, харчуючись подрібненим сіном. В інших, яким пощастило значно більше, селяни випікали хліб з перемеленого листа квасолі. Крім того, повідомлення італійського уряду свідчать про те, що сотні людей страждали через захворювання на пелагру та цингу [211, р. 310].

Внаслідок поганих економічних та погодних умов голод охопив всю північ Італії. Кількох прикладів, взятих з преси, буде, на мою думку, цілком достатньо, щоб продемонструвати скрутне становище венеційського населення. Так, селище Поццале в департаменті Піаво опинилося на межі вимирання через нестачу хліба. За словами префекта департаменту Баччільоне, населення району Азіаго не мало елементарних засобів для існування. У поселенні Ногарле (департамент Романіо-Феццо) були зафіксовані випадки канібалізму [161, р. 511; 162, р. 531].

У департаменті Тальяменто ситуація на початку 1815 р. ускладнювалась ще й землетрусом, який завдав непоправної шкоди сільськогосподарським угіддям. Від голоду особливо постраждали райони Порденоне та Спілімберго. У містечку Мельядіно (департамент Brenta) жителі втратили свої мізерні хлібні запаси через пожежу. Натомість в селищі Веларіо, яке входило до складу агломерації Венеції, місцеве населення розпочало хлібний бунт. Селяни не могли вгамуватись допоки місцева австрійська влада не надіслала 12 сотень мішків пшениці, щоб нагодувати людей [155, р. 77; 156, р. 113; 157, р. 146; 158, р. 233]. Хоча несподівано щедрий урожай зерна у 1815 р. і допоміг пом'якшити повсюдний голод, часи все ще були важкими, особливо для знедолених прошарків італійського суспільства у містах і гірських районах. Високі ціни на продукти харчування змусили більшість міщан обмежити свої щотижневі закупівлі, а представники збіднілого населення повинні були взагалі відмовитись від хліба, молока, м'яса та риби через їх дорожнечу [166, р. 547].

Дізнавшись про масштаби катастрофи у Північній Італії, Франц II одразу ж розпорядився вжити всіх можливих заходів, щоб полегшити скрутне становище

своїх підданих. Для отримання детального звіту про ситуацію в Ломбардо-Венеції імператор доручив графу Фрідріху Гессу з офіційним візитом відвідати найбільш постраждалі райони для вивчення наслідків голоду та вироблення рекомендацій, необхідних австрійському уряду для застосування ефективних методів подолання внутрішньої кризи. Імператор надав своєму уповноваженому повний карт-бланш у здійсненні всіх необхідних заходів, які він вважав найбільш доцільними. Крім того, Гессу з австрійської казни було виділено 100 тис. флоринів, щоб розподілити їх між голодуючими [195, р. 35-36].

Перебуваючи у Венеції, Гесс 12 березня 1815 р. направив до центрального уряду спеціальний меморандум з пропозиціями проведення економічних реформ у Північній Італії. На його думку, лише пожвавлення сільського господарства та промисловості дозволить Габсбургам подолати кризу в італійському суспільстві. Як далі стверджував дипломат, також необхідно якомога швидше реорганізувати систему оподаткування, щоб таким чином стимулювати торгівлю між ломбардо-венеційськими провінціями та сусідніми спадковими німецькими державами. Так, безкоштовний імпорт льону-довгунця в італійські провінції Австрійської імперії, на переконання політика, був би особливо корисним, оскільки населення гірських районів, які найбільше постраждали від голоду, заробляло на життя здебільшого виробництвом білизни [191, р. 252-253].

Однак, поки соціально-економічна ситуація на півночі Італії лише починала потроху стабілізуватися, Гесс наполегливо рекомендував Францу II, як можливий спосіб порятунку знедолених жителів Ломбардо-Венеції від подальшої голодної смерті, ініціювати створення програми громадських робіт для того, щоб повністю забезпечити роботою всіх працездатних осіб, а також організувати систематичну процедуру надання коштів тим сім'ям, котрі втратили годувальника [208, р. 386]. Австрійський імператор схвалив пропозицію Гесса покращити економічні умови в ломбардо-венеційських провінціях за допомогою цієї подвійної програми [207, р. 19-20].

Ще до того як австрійський уряд виробив чіткий план допомоги населенню Північної Італії, гроші та продовольство голодуючим надавали приватні особи та

німецькі благодійні організації, засновані вихідцями з Апеннінського півострова. Так, наприклад, взимку 1814 р. члени об'єднання «Брати милосердя» під орудою туринця Енріко Мацціо, зібравши спільними зусиллями величезну суму в розмірі 80 тис. флоринів, розподілили їх порівну між італійськими районами Просенцо та Селевтіно [137, р. 10; 138, р. 21]. Пізніше у головних містах кожного департаменту Північної Італії були створені благодійні спілки (*unioni di beneficenza*), а для збору коштів у менших містах і містечках були призначені спеціальні «депутати честі» (*funzionario del governo d'onore*), які не лише контролювали надходження окремих благодійних внесків, але й розподіляли кошти між сільськими поселеннями [135, р. 81; 139, р. 81; 163, р. 133].

Важко підрахувати, скільки саме грошей уряд Австрії виділив на допомогу постраждалим ломбардо-венеційським провінціям. Аналіз тогочасної преси може лише частково наблизити нас до вичерпної відповіді на поставлене питання. Так, відомо, що перша сума в розмірі 10 тис. австрійських гульденів 17 грудня 1814 р. була направлена в департамент Фімаццо-Пассаріано [150, р. 7]. Після цього великі фінансові надходження поступали до благодійних організацій, які розміщувались в головних адміністративних центрах Ломбардо-Венеції, зокрема Падуя отримала 40, Равенна – 30, а Трієст – 60 тис. флоринів [90, р. 503; 105, р. 241; 136, р. 50].

Як вже зазначалось, граф Фрідріх Гесс напередодні свого візиту до Венеції також отримав чималі кошти для допомоги населенню. Вочевидь, навесні 1815 р. до ломбардо-венеційських провінцій з Австрії були надіслані додаткові фінансові надходження. Принаймні, французькі оглядачі свідчили про те, що в травні того ж року, наприклад, лише один міський уряд Турина одержав додаткові дотації в загальній сумі близько 250 тис. гульденів [146, р. 563; 148, р. 583; 149, р. 655]. Усі надіслані кошти розподілялися між населенням через благодійні організації. Крім того, волонтери-австрійці, зокрема фрайгер Йоганн Бруссеко-Шліхтен, баронська сім'я Саурау, за свої особисті кошти купували для італійських бідняків продукти харчування, готували для них дешевий, але надзвичайно поживний суп Румфорда, кашу з кукурудзяного борошна (поленту), а також самотужки пекли житній хліб [144, р. 468; 145, р. 456].

Окрім надання грошей та їжі бідним, австрійський уряд доклав величезних зусиль для полегшення життя постраждалих від голоду селян, зменшивши тягар оподаткування. На початку березня 1815 р. подушний податок, котрий особливо обтяжував італійських міщан, був зменшений з 6 до 4 флоринів, а його стягнення у гірських районах Ломбардо-Венеції було наказано тимчасово призупинити. Але це суттєво не поліпшило ситуацію, оскільки місцеве населення Турина, Венеції та Александрії незабаром почало сильно обурюватись грубою поведінкою збирачів податків [15, р. 539; 140, р. 110; 154, р. 66]. Тому австрійський імператор наказав їм надалі проявляти більше уваги до секвестру майна вищої італійської знаті, яка всіляко ухилялася від оподаткування. Крім того, фіскальна служба повинна була утримуватись від примусового вилучення в осіб, що мали певну заборгованість, інструментів та знарядь праці, необхідних для існування [211, р. 317].

Зважаючи на все вищесказане, образ «доброго імператора Франца, здатного піклуватися про своїх підданих», став визначальним аргументом у дипломатичній риториці Меттерніха на Віденському конгресі. «Честолюбний правитель Австрії щосили намагається зарадити скрутному становищу італійців, – зауважував граф А. К. Розумовський. – Вони просто не здатні відмовитись від його допомоги, тому що почуття голоду живить їхні серце й розум, відтак говорити про здоровий глузд у цій ситуації не доводиться. Туман благоговіння перед іменем монарха, здається, проник в усі закутки північних областей Апеннінського півострова» [169, с. 256-257].

Такі міркування циркулювали не лише в середовищі російських дипломатів. Схожої думки дотримувався і князь Талейран. З-поміж його кореспонденції, яка, головним чином, адресувалась королю Людовіку XVIII, помітно виділяється лист від 12 квітня 1815 р. У ньому автор запевняв французького монарха в необхідності створення противаги впливу Австрійської імперії на півночі Італії. «Це непросте завдання, – як вважав Талейран, – повинно стати особливо бажаним для володаря Росії, адже він, вправно приборкавши необґрунтовані амбіції Наполеона, мусить, напевно, усвідомлювати всю небезпеку територіальних претензій австрійців» [12, р. 222-223].

Страх перед підйомом національно-визвольного руху, котрий розпочався у Західній Європі після розгрому наполеонівської армії в Росії, був серед головних факторів, які визначали політику Австрії. Одним із своїх найважливіших завдань Меттерніх вважав придушення визвольного руху й боротьбу з ідеєю національної єдності італійців. Вона, на переконання канцлера, «тліла в Італії неначе вогонь під шаром попелу» [175, с. 347]. Австрійський політик вважав, що лише приєднання Ломбардо-Венеції до Габсбурзької монархії завдасть справді вирішального удару активному поширенню об'єднувчих ідей на території Апеннінського півострова. Під час підписання в Парижі мирного договору від 30 травня 1814 р. він домогся задоволення цієї вимоги. Віднині Меттерніх щодо Італії міг вдаватися до рішучих дій, повністю опираючись на підтримку держав-союзниць [178, с. 68].

Коли 5 квітня 1815 р., після завершення періоду «великих голодних місяців» (*mesi di fame completino*), депутація Мілану звернулась до канцлера з проханням допомогти у створенні незалежної конституційної держави в Північній Італії, він різко відповів, що «говорити про незалежність марна справа», оскільки союзники колегіально вирішили повернути Ломбардію та Венецію Австрійській імперії [68, р. 435]. У такому ж дусі висловився і Франц II, який навідріз відмовився прийняти запропонований йому титул короля Італії, лише пояснивши, що ломбардійці й без того є його підданими за правом сили (*dextera fortis*), а «наполеонівського титулу» він не потребує [69, р. 456].

Зазнавши невдачі у Меттерніха та австрійського імператора, ломбардійська делегація спробувала знайти підтримку в Каслрі, але він заявив, що міцний союз з Австрією не дозволяє йому вдаватись до необдуманих вчинків, котрі суперечать поглядам австрійського двору. «Австрія, – стверджував англійський міністр, – має твердий уряд, що поважає закони і не зловживає військовою силою, ломбардійці будуть щасливими під його батьківським правлінням» [72, р. 503].

Таким чином, вже на початку квітня 1815 р., коли, з одного боку, вчергове посилювався згубний вплив монархії Габсбургів на Ломбардо-Венецію, а з іншого – загрозливого характеру набули дії опозиції у Франції, підтримуваної віденським двором, Талейран, попередньо узгодивши свої плани з Людовіком XVIII, вирішив

активізувати свою діяльність в російському напрямку. Вже 13 квітня французький дипломат зустрівся з імператором Александром I, щоб схилити його до спільного протистояння задумам Австрії остаточно загарбати Північну Італію. Талейран, як він сам зазначає у листі королю Франції, намагався бути переконливим. «Спершу володар Росії зацікавився моїм раннім візитом, – писав дипломат. – Але тільки-но вислухав мою пропозицію, одразу ж насторожився. Коротко виклавши всю суть справи, – продовжував князь, – я очікував на його ствердну відповідь, однак її не було. Навпаки, російський монарх будь-що запевняв мене у поспішності власних висновків щодо сфери впливу Австрії» [12, р. 202-203].

На мій погляд, справжня причина такої, якщо не байдужості, то принаймні відстороненості російського правителя щодо спроби Франції протиставити Росію впливу Австрії в Італії крилася в можливих попередніх переговорах Александра I з Меттерніхом. Принаймні, канцлер у своїх мемуарах вказує, що імператор якимось висловив Францу II таємну пропозицію розділити сфери впливу в Західній Європі [10, р. 582]. На це ж саме натякав Каспрі, коли писав лорду Ліверпулю: «Закулісні ігри росіян переконують мене в доцільності вибору нашого союзника. Імператор Александр хоче розкрити Західну Європу, проте, на відміну від Наполеона, цей монарх керується виключно мирними інтересами. Щирі прагнення французького політикуму дотримуватись принципів легітимізму, на жаль, сьогодні нагадують первісний варваризм» [14, р. 543-544].

Крім того, слід зазначити, що багато другорядних держав (скажімо, Данія, Швеція, Брауншвейг, Нідерланди, Португалія), котрі брали участь у Віденському конгресі, виходячи з принципу «рівноваги сил» в Європі, теж прагнули обмежити вплив Габсбургів у Північній Італії. Однак несподівано для них гаданий опонент канцлера Меттерніха на переговорах – Александр I – щиро підтримав приєднання до Австрійської монархії всієї північної Італії, включно з Венеційською областю, територією Тіролю, Зальцбурга, Іннфїртеля, Іллірією та Далмацією [173, с. 81-82]. Російський володар був впевнений, що це лише сприятиме перетворенню імперії Габсбургів на багату і сильну у військовому плані державу, що завжди чинитиме сильний вплив на всю Італію. На його переконання, всі вищеназвані територіальні

придбання повністю компенсують Австрії втрату польських володінь [1, с. 88-89]. Отже, 24 квітня 1815 р. на півночі Апеннінського півострова зусиллями канцлера Меттерніха було утворено Ломбардо-Венеційське королівство. Цим доленосним рішенням Віденський конгрес офіційно закріпив політичну роздробленість Італії.

Виникнення держави-сателіта Австрійської імперії викликало неоднозначні відгуки в Західній Європі. Так, наприклад, декабрист М. І. Тургенєв зазначав, що, власне, самим проголошенням цього королівства італійці зобов'язані насамперед несподіваній втечі Наполеона з острова Ельба. Російський мемуарист називав це утворення потворною картиною, «за допомогою якої здогадливі Австрійці хотіли потішити північних Італійців збереженням їх національності й разом показати, що не один Наполеон міг робити подібні речі, але що і вони, Австрійці, знають як цінувати патріотизм Італійців» [205, р. 273]. Крім того, М. І. Тургенєв вважав, що сам факт виникнення Ломбардо-Венеційського королівства слід сприймати лише як «смішне шарлатанство». Обурений владою Австрійської імперії над областями Північної Італії, він, зокрема, писав: «Як же Італійцям бачити свою батьківщину і своїх одноземців під владою Австрійців і при цьому розмірковувати, що ця влада утвердилась внаслідок не перемоги, а поразок Австрійців!» [189, с. 126].

Зовсім іншої думки з приводу реалізації політичних устремлінь Габсбургів на півночі Апеннінського півострова притримувалась редакція «Le Petit Journal» («Маленької газети») у 1815 р. Ще в лютому, розмірковуючи про майбутню долю австрійських володінь в Італії, вона висловила припущення, що, вірогідно, з них буде утворене особливе королівство, і «лише завдяки цьому вгамуються мешканці верхньої Італії, які зараз бунтують від того, що хочуть жити не в князівстві або в графстві, а в королівстві» [198, р. 220].

Таким чином, завдяки утворенню у провінціях Ломбардо-Венеції залежного від Австрії політичного об'єднання Франц II зумів укріпити свою владу на півночі Апеннінського півострова. Домагаючись свого, Відень абсолютно не враховував принцип легітимізму, який проголошував повернення усіх володінь їх легітимним володарям, неприпустимість самовільного розпорядження чужими територіями, якщо законний володар формально від них не відмовився. У підсумку Габсбурги

стали головними противниками єдності та свободи Італії, тому що безперешкодно забезпечити своє володарювання ця могутня європейська династія могла лише за умови збереження політичної роздробленості країни.

3.2. Успішний захист папським легатом Консальві інтересів Святого Престолу на засіданнях Віденського конгресу

Повалення наполеонівського режиму в Італії, безсумнівно, можна вважати початком відродження духовного авторитету Католицької церкви. Папа Римський Пій VII (у миру – Барнаба К'ярамонті), прибувши до апостольської столиці після багаторічного ув'язнення в замку Фонтенбло (Центральна Франція), мав за мету повернути Риму загарбані Австрією папські легатства (представництва). Успішне завершення цієї справи потребувало здійснення рішучих заходів, спрямованих на укріплення влади Святого Престолу серед населення Апеннінського півострова.

Першим кроком на цьому шляху стало оприлюднення великим понтифіком у серпні 1814 р. спеціального декрету «*Sollicitudo omnium Ecclesiarum*» («Гурбота про всі Церкви»), що сприяв законному відновленню діяльності Товариства Ісуса (Єзуїтського ордену), ліквідованого енциклікою Папи Климента XIV «*Dominus ad Redemptor noster*» («Господь до нашого Благодійника») від 21 липня 1773 р. (на той момент орден налічував більше 23 тис. осіб). Офіційним головою новопосталого чернечого об'єднання було призначено очільника вцілілих єзуїтських місій у Росії Тадея Бжозовського [199, р. 225]. Рішення понтифіка про відродження Товариства Ісуса, на мою думку, було покликане продемонструвати всю значимість папської влади, зокрема повернути Пію VII втрачену внаслідок неодноразових конфліктів з Наполеоном I роль суперарбітра у справі врегулювання політичних міжусобиць у Західній Європі.

Крім того, активно використовуючи для своїх цілей ідеї ультрамонтанства (від лат. *ultra montes* – за горами), ідеологічної течії, прихильники якої виступали за відновлення Папської держави як самостійного суб'єкта міжнародного права, Його Святійшество намагався таким чином утвердити свій духовний примат над

європейськими монархами. Завдяки цьому противники посилення папської влади у Франції, Австрії та Німеччині називали апологетів Пія VII ультрамонтанами, бо щодо цих країн Святий Престол був розташований «за горами», по іншу сторону Альп [197, р. 139].

Після повернення понтифіка до Італії, як зазначає американський дослідник Едвард Галік, серед близького оточення Папи починає вивищуватись постать його радника кардинала Ерколе Консальві (1757–1824), якому власне й було доручено представляти інтереси Католицької церкви на Віденському конгресі [198, р. 163-164]. Державний секретар Святого Престолу мав великі дипломатичні здібності, нарівні з князями Меттерніхом і Талейраном, лордом Каслрі й іншими видатними політичними діячами, які зібралися у Відні для обговорення майбутнього Західної Європи. До того ж, кардинал навіть перевершував їх, оскільки, як писав Стендаль, він був «єдиною чесною людиною» в цій компанії. Крім незаперечної порядності, папський легат прославився репутацією безкомпромісного переговорника, що він неодноразово демонстрував, коли відносини між Наполеоном I та Папою почали загострюватися. Саме Консальві підштовхнув Пія VII до підписання конкордату 15 липня 1801 р., за яким католицизм оголошувався релігією більшості французів. При цьому свобода віросповідання зберігалася, священнослужителі призначалися Французькою державою, запрягнувшись їй у вірності [177, с. 111-112].

Напередодні скликання конгресу папський нунцій був сильно стурбований подальшою долею легатств, котрі були втрачені Римом у період наполеонівського режиму. Коли уповноважений Папи на початку вересня 1814 р. прибув до столиці Австрійської імперії, переважна більшість політиків виступала проти його вимоги повного повернення колишніх володінь Святому Престолу. Він мав лише одного туза в рукаві – повагу європейських монархів до Пія VII. Натомість решта козирів знаходилась в руках противників Консальві, оскільки австрійці та король Мюрат зі своїми військами все ще займали легатства, а папська казна й далі залишалась порожньою [195, р. 32].

Серед великих держав найбільш прихильною до Ватикану була Англія. Так, наприклад, 28 грудня 1814 р. лорд Вільям Генрі Бентінк від імені принца-регента

Георга Уельського з офіційним візитом прибув до Пія VII, щоб підтримати його у намаганнях протистояти претензіям Мюрата на Рим [113, р. 77]. Проте кардинал Консальві чудово розумів, що ані лорд Бентінк, ані принц Уельський, запевняючи понтифіка, що підтримають повну реституцію папських володінь, насправді ж не можуть взяти на себе зобов'язання британського уряду. Але вже 12 березня лорд Каслрі у своєму листі пообіцяв Його Святійшеству те саме, і додав наостанок, що в питанні повернення Святому Престолу його земель інтереси всієї Англії будуть виключно прокатолицькими [9, р. 272-273].

Таку перемену зовнішньополітичних пріоритетів Великої Британії, на думку історика Нікомеде Б'янкі, можна пояснити лише т. зв. кампанією превентивного лобіювання (*campagna di lobbismo preventivo*) інтересів Папи, розпочатою Ерколе Консальві в період роботи Віденського конгресу [191, р. 254-255]. Справа полягає в тому, що 5 лютого 1815 р. кардинал надіслав британському уряду дипломатичну ноту з проханням посприяти поверненню «всієї спадщини Святого Петра» Риму. Документ було складено тактовно, Папська канцелярія прагнула уникнути будь-яких публічних випадів, щоб не піднімати питання про перевагу церковної влади над світською [14, р. 546-547]. До вищезгаданої ноти поставились схвально, адже принц-регент прагнув отримати допомогу Папи в боротьбі з тими католицькими державами, які все ще сприяли работоргівлі. Георг Уельський офіційно пообіцяв підтримати папського нунція на конгресі, але коли Консальві спробував отримати більш прозору відповідь з приводу долі легатств, британський уряд ухилився від прямої відповіді [14, р. 554].

У цій ситуації Рим проявив велику розсудливість. На кону стояв авторитет понтифіка. Питання про постійні дипломатичні відносини між Святим Престолом та Великою Британією було доволі складним, і, певна річ, Англійська католицька конгрегація, в якій згода Папи на запобіжні заходи (наприклад, інтердикт), що їх Консальві вважав просто необхідними для забезпечення повної згоди Парламенту та принца-регента, мала вирішальне значення [10, р. 358]. Вже 16 лютого 1815 р. римський віце-префект надіслав британському уряду лист, в якому було заявлено, що Пій VII погодився на певні обмеження, «необхідні для здійснення попередньо

обговорених заходів, у першу чергу накладення канонічного вето на призначення ірландських єпископів» [218, р. 342]. Так, саме шляхом двосторонніх поступок зі сторони Великої Британії та апостольської столиці Консальві вдалося налагодити довірливі стосунки з віконтом Каспрі, тому Папа повною мірою використовував доброзичливе ставлення Англії до політичних устремлінь Рима.

Ще на самому початку роботи Віденського конгресу Пій VII разом зі своїм радником розмірковував над тим, щоб не лише повернути загарбані Австрійською імперією ватиканські легатства, але й прихопити на додачу Пармське герцогство. «Папа намагається зберегти недоторканими землі, що у нього залишилися. Його природні противники в цьому відношенні – король Йоахім і Віденський двір», – писав російський дипломат барон Тейль. Аналізуючи ситуацію, що склалась, він рекомендував Олександрю I якомога швидше відновити дипломатичні відносини з Римом, щоб використати його обширну секретну інформацію, особливо в плані Неаполя [174, с. 194].

Коли у Відні учасники конгресу дізнались про несподівану втечу Наполеона з острова Ельба, російський володар не забарився з рішенням відправити до Папи вищезгаданого барона Тейля. Мета цього важливого візиту була чітко прописана в складеній міністром К. В. Нессельроде таємній інструкції від 18 березня 1815 р. Від дипломата, зокрема, вимагалось на аудієнції засвідчити понтифіку проявлену Олександром I зацікавленість в укріпленні світської влади римського престолу, а також дати зрозуміти Пію VII, що у той час, коли окремі «неспокійні уми» могли б скористатися втечею Наполеона, щоб згодом викликати хвилювання у папських володіннях, російський правитель визнав цілком доречним через посередництво свого представника дати нові гарантії того, яке значення він надає збереженню в Італії порядку, встановленого під егідою церкви [1, с. 226-227].

Завдяки старанням Таємної поліції (Die Geheimpolizei) учасники конгресу напрочуд швидко дізналися про готовність Росії захищати територіальні претензії Ватикану. Згодом через таємні дипломатичні канали ця інформація проникнула в політичні огляди європейських періодичних видань. Так, до прикладу, анонімний дописувач французької газети «Le Moniteur Universel» («Універсальний вісник»)

повідомляв читачам про виникнення нового союзу між Ватиканом та Російською імперією. Він, на думку кореспондента, був створений для «повернення Святому Престолу колишньої влади, щоб понтифік зміг укріпити в Європі мир і позбавити цивілізовані народи від зазіхання на їх свободу, від будь-якої зовнішньої тиранії» [131, р. 423]. Однак переважна більшість політиків, що брали участь в засіданнях конгресу, досить насторожено поставились до новини про налагодження відносин між Святим Престолом і Російською імперією [196, р. 142].

Хорошою ілюстрацією кулуарних розмов з цього приводу слугує лист князя Шарля де Талейрана від 29 березня 1815 р., адресований Людовику XVIII. «Папа плете таємну павутину інтриг, намагаючись за допомогою російського імператора домогтись свого у питанні повернення втрачених Ватиканом територій, – зазначав французький дипломат. – У Відні ситуація вкрай непроста, схожа на розбурханий водоспад. Швидше за все Росія захищатиме позицію не скільки самого понтифіка, стільки його уповноваженого Консальві. Ваша Величносте, я цілком упевнений в тому, що надалі від кардинала нам варто очікувати нових спроб дипломатичного зближення з Олександром I» [12, р. 229]. Отже, зі слів Талейрана можна зрозуміти, що саме Пій VII, як вважала більшість дипломатів, був ініціатором переговорів з Росією. Натомість імператор, на думку учасників конгресу, за таких сприятливих обставин, коли до нього по допомогу звернувся сам Папа, не зміг відмовити Його Святійшеству, бажаючи використати духовний авторитет понтифіка у вирішенні на свою користь польського питання.

Схожих поглядів щодо рис зовнішньої політики Росії притримувався також австрійський канцлер Клеменс Меттерніх. Загалом у своїх мемуарах князь часто піднімав питання про місце російського володаря в закулісних інтригах учасників Віденського конгресу. При цьому політик наголошував, що імператор Олександр, «уподібнившись своїм великим предкам», був схильним сприймати й оцінювати навколишню дійсність лише крізь призму власного месіанського бачення його як монарха, якому самим провидінням була підготовлена роль визволителя Європи з-під берла наполеонівського панування [10, р. 191]. Зміна зовнішньополітичного вектора Російської імперії в сторону Рима не була такою несподіваною новиною

для Меттерніха як далекоглядного політика. Ще 15 березня 1815 р., тобто за три дні до початку місії барона Тейля, австрійський канцлер під час приватної бесіди з князем Гарденбергом мимоволі обмовився про великі зміни в зовнішній політиці Росії, про які незабаром дізнається кожен. Коли розмова вже підходила до свого логічного завершення, Меттерніх несподівано для співрозмовника зауважив, що насправді ситуація з поверненням папських легатств є не такою вже простою, як її намагається усім представити кардинал Консальві [168, с. 150].

Захищаючи інтереси Святого Престолу, представник Папи на Віденському конгресі оперував таким аргументом, як визнання недійсності будь-якої угоди про відмову великого понтифіка від територій, оскільки він є «не господарем, а лише розпорядником володінь святого Петра» [6, р. 1451]. Ці слова були сказані ним у потрібний момент, оскільки канцлер Меттерніх, вперше зустрівшись з Консальві віч-на-віч, не оминув слушної нагоди, щоб нагадати кардиналу про Толентінський договір 1797 р. Дізнавшись про слабкі сторони аргументів свого уповноваженого, Пій VII направив до Відня офіційне послання, в якому, зокрема, зазначалось, що підписання договору про відмову від управління легатствами було примусовим, і що в будь-якому випадку угода з Наполеоном 1797 р. була анульована наступною війною французького імператора проти Папи Римського [7, р. 582-583].

Кардинал вимагав повного дотримання прав Рима, звертаючись при цьому до кожного, хто погоджувався вислухати його, погрожував зверненням до всього християнського світу в тому випадку, якщо буде проявлена недостатня повага до вимог Пія VII. У докладній ноті, з якою Консальві особисто звернувся до міністра закордонних справ Росії К. В. Нессельроде, доводилась повна незаперечність прав понтифіка на повернення йому всіх колишніх папських володінь [174, с. 194].

При цьому Консальві покликався то на справедливість претензій Папи, то на його «благородство і героїзм». На знак підтвердження цих якостей понтифіка кардинал детально викладав історію відносин Пія VII з Наполеоном. Для більшої переконливості папський легат 7 квітня 1815 р. у своїй промові перед конгресом наводив ще один аргумент: обширні володіння необхідні очільнику Католицької церкви для того, щоб повністю забезпечити його незалежність, а також повагу як

народу, так і всіх європейських правителів [132, р. 456]. Натомість вже 19 квітня кардинал відкрито наполягав на передачі Риму Беневенто, Понтекорво та Анкони, загарбаних Неаполітанським королівством, а також Авіньйону, Парми і П'яченци, не кажучи вже про легатства [133, р. 515].

Правителі великих континентальних держав вважали, що володіння Пія VII були загалом вільними територіями. Австрія намагалась частково їх утримати, але водночас не хотіла сваритися з Папою. Канцлер Меттерніх прагнув лише зберегти землі на північ від річки По та хотів зайняти стратегічно важливі укріплення для захисту кордонів Австрійської імперії [10, р. 452]. Решта багатих територій могла бути передана гідному кандидату, наприклад, габсбурзькій принцесі Марії-Луїзі, яка втратила титул імператриці Франції. Коли кардинал Консальві через таємних інформаторів довідався про плани австрійського уряду щодо легатств, він одразу зауважив, що такі дії змусять Пія VII відлучити принцесу від церкви за узурпацію володінь Папської області [217, р. 230].

У загальному на легатства дивилися як на розмінну монету. Канцлер Пруссії Гарденберг ще у листопаді 1814 р. пропонував віддати їх сицилійському королю як компенсацію за Неаполь, але Фердинанд IV категорично відмовився. Існували плани передачі цих земель принцу Євгенію Богарне. Князь Талейран пропонував віддати їх іспанській інфанті взамін Етрурії. Домагаючись захоплення Саксонії, пруські державні діячі вважали папські легатства підходящим відшкодуванням для саксонського монарха. Однак Меттерніх відхилив ці пропозиції, мотивуючи свою відмову неможливістю розпоряджатися цими землями всупереч претензіям Папи [174, с. 195]. Водночас Габсбурги не бажали розлучатися з Авіньйоном та Феррарою, володіння якими вони вважали необхідною умовою для подальшого забезпечення безпеки своїх південних кордонів. Франція, заздалегідь захищаючи майбутні володіння Бурбонів, впевнено намагалась змусити Пія VII відмовитись від повернення Анкони, Понтекорво та Беневенто, вкраплених в Неаполітанське королівство [220, р. 358-359].

Ці території були справжнім «яблуком розбрату» між королем Неаполя та Папою Римським. Консальві навідріз відмовлявся визнати законність претензій

неаполітанського монарха, мотивуючи свою позицію нелегітимним становищем Йоахіма Мюрата в Неаполітанському королівстві. Канцлер Меттерніх щодо цього «нерівного поєдинку» пригадував: «Усі ледве терплять папського легата, котрий повсякчас погрожує усім страшними пекельними стражданнями в тому випадку, якщо хоча б одна територія, яка належить Святому Престолу, буде передана до рук нечестивих зрадників, як він іменує колишніх близьких соратників Наполеона Бонапарта. Містичність його проклять аж ніяк не впливає на загальну атмосферу нашого конгресу» [199, р. 225].

Монархів, які прагнули, крім Феррари, володіти ще й Болоньєю і Равенною також вистачало. Зокрема, ці обширні території могли бути навіть віддані в якості відшкодування королю Саксонії, землями якого хотів володіти прусський монарх. Однак все ж таки більш оригінальною і значимою за своїми політико-релігійними наслідками була пропозиція імператора Олександра I. Правитель Росії хотів, щоб Папа Римський отримав назад свої легатства, але лише за умови, що він наділить нелояльного до глави Ватикану митрополита Станіслава Сестренцевича (останній був готовий допомогти правлячому монарху отримати контроль над усіма римокатолицькими церквами в Росії) повноваженнями папського легата [14, р. 523].

Така пропозиція викликала справжнє обурення Консальві, який не оминув нагоди пояснити Олександрю I, як він завжди це робив з Наполеоном, що Пій VII, прагнучи відновити свою законну владу над легатствами, не може задля чийогось утвердження жертвувати певними релігійними принципами. Зробити так як хоче російський імператор, на думку кардинала, означало б вчинити гріх симонії [204, р. 162-163]. Після цього випадку інтерес Росії до територіальних прагнень Папи помітно охолонув. Князь Талейран в обширному листі до короля Людовіка XVIII від 15 квітня 1815 р. зазначав: «Вже більше ніхто не говорить про Росію і Рим як єдине ціле. Зараз радше йдеться про відверто нешанобливе ставлення Александра до претензій Пія VII, про неоголошене протистояння між цими двома головними претендентами на владу в Західній Європі: для одного її суть полягає пануванні над умами європейців, а для іншого – над їхніми грішними душами» [12, р. 220-221].

Байдужа поведінка російського володаря спричинила негативний вплив на умонастрої союзників Консальві – Баварію, Португалію та Швейцарію. Зокрема, швейцарець Фредерік Сезар Лагарп, колишній вчитель імператора Росії, не зміг приховати свого здивування, коли під час бесіди з Александром І, той несподівано назвав обіцянки Папи «облудством, клерикальною брехнею найвищого гатунку». На прохання Лагарпа пояснити причину зневажливого ставлення до слів великого понтифіка імператор лише зауважив: «Коли Росія на кривавому полі бою втрачала своїх найкращих синів, Його Святійшество, нарешті удостоївшись такої бажаної аудієнції у холеричного корсиканця (тобто Наполеона. – Р. Щ.), протягом години вів з ним довгі бесіди. Але, коли співбесідник опинився на Ельбі, Пій VII відразу же почав закликати католиків до повстання проти тиранії в Європі» [197, р. 151-152].

Повернення Наполеона до влади хоча й змусило Папу вдруге покинути Рим, але загалом було вигідним для понтифіка. Захоплення французьким імператором влади, на переконання англійського дослідника Чарльза Вебстера, лише укріпило авторитет Пія VII на Апеннінському півострові. Усунення загрози для Ватикану в особі Мюрата змусило дипломатів у австрійській столиці більше не зволікати з врегулюванням ситуації навколо Папської області [217, р. 326-327]. Вже 9 червня 1815 р., менш ніж за тиждень до Ватерлоо, Заключний акт Віденського конгресу повернув понтифіку його законні князівства Беневенто й Понтекорво. Крім того, Пій VII знову вступав у володіння легатствами Равенною, Болоньєю та Феррарою, за винятком лише тієї частини останньої області, що знаходилась на лівому березі річки По [2, с. 306].

Таким чином, хоча майже всі вимоги кардинала Консальві були задоволені, він все ж таки продовжував домагатись виконання решти, і навіть від імені Папи звернувся до конгресу з письмовим протестом, на який, однак, ніхто з дипломатів не звернув належної уваги.

У підсумку Австрія все ж домоглась утворення підвладного їй Ломбардо-Венеційського королівства на півночі Італії. Ця подія викликала справжню хвилю обурення серед патріотично налаштованих італійців, які самонадіяно вважали, що

Віденський конгрес лише зайвий раз посприяє активізації об'єднувчого руху на Апеннінському півострові. Крім того, імперія Габсбургів також залишила вельми помітний слід у планах Святого Престолу повернути втрачені папські легатства – дипломатичні представництва. Намагаючись уповільнити вирішення справ Папи на конгресі, канцлер Меттерніх тим самим посприяв розвитку ультрамонтанства, доктрини, яка визнає верховенство церковної влади над світською.

РОЗДІЛ IV. ВИРОБЛЕННЯ УЧАСНИКАМИ ВІДЕНСЬКОГО КОНГРЕСУ АЛГОРИТМУ РОЗВ'ЯЗАННЯ «НЕАПОЛІТАНСЬКОЇ ДИЛЕМИ»

4.1. Спроби налагодження дипломатичного діалогу між офіційними колами Австрійської імперії та королем Неаполя Мюратам

Зовнішньополітичні відносини між неаполітанським королівським двором та монархією Габсбургів з моменту коронації Наполеона Бонапарта як імператора Франції були сповнені різких протиріч. Австрія, з одного боку, прагнула за всяку ціну налагодити товариські стосунки з правителем Неаполя, щоб укріпити власні позиції на півдні Апеннінського півострова, а з іншого – недовірливо ставилася до короля Йоахіма Мюрата, вважаючи його нелегітимним монархом, тимчасовим бонапартистським ставлеником, а тому просто нездатним посприяти піднесенню авторитету Франца II серед італійців.

Попри дотримання політики подвійних стандартів офіційний Відень ніколи не легковажив геополітичним значенням «італійського Півдня» (*Mezzogiorno*) для пошуків надійних союзників. Крім того, австрійський уряд за будь-яких обставин намагався встановити міцні політичні контакти із найбільш впливовими містами південних регіонів Італії, які відігравали важливу роль в суспільно-політичному житті країни [179, с. 68]. Так, наприклад, ще в грудні 1813 р. канцлер Меттерніх, серйозно занепокоєний перевагою російської армії в шостій антинаполеонівській коаліції, задля уникнення в майбутньому імовірної війни з Александром I, почав, серед іншого, особисто вести переговори з неаполітанським королем, щоб у разі потреби розраховувати на його військову допомогу. Це дипломатичне зближення призвело до укладення договору від 11 лютого 1814 р., в секретних статтях якого австрійська сторона за підтримку обіцяла домогтися для Мюрата територіальних збільшень (з населенням в 400 тис. осіб) за рахунок Папської області [7, р. 453].

Реакція Росії на звістку про успішне завершення переговорів між Австрією та Неаполем, на перший погляд, була стриманою. Утім, щойно ознайомившись з доповідною запискою, надісланою до Санкт-Петербурга російським резидентом

при віденському дворі, Александр І розпорядився скликати позачергове засідання міністерського корпусу. Очевидець тих подій граф І. Каподістрія пригадував, що «Його Величність, коротко переповівши всім присутнім зміст документа, жодним чином не проявив свого внутрішнього сум'яття, навпаки продемонстрував дійсно монаршу витримку» [220, р. 456-457]. На порядку денному стояло єдине питання: висловлення Австрії недовіри щодо подальшого продовження спільної боротьби проти Наполеона. Думки міністрів з цього приводу кардинально розійшлися. Одні вважали абсолютно недоцільним розривати політичні відносини із Габсбургами в той час, коли «військова потуга ворога кожного дня лише міцнішає» [205, р. 267]. Зокрема, радник імператора К. В. Нессельроде запевняв монарха в тому, що «цю дражливу подію після остаточного знищення Бонапарта можна буде використати як вагомий аргумент супроти невгамовного територіального апетиту австрійців» [198, р. 205].

Натомість очолювана впливовим урядовцем М. П. Румянцевим, інша група міністрів наполягала на негайному припиненні будь-яких контактів з віденським двором. «Нерозсудливі вчинки чи то володаря Австрії, – зауважував голова, – чи то некерованого канцлера Меттерніха не приносять їм жодного зиску. Гірше того, вони дедалі більш відчутно поглиблюють внутрішню прірву між союзниками, що колись, як відомо, ледве не привела запеклих ненависників Наполеона до повного військового краху. Відсторонення від Габсбургів дозволить нам уникнути гіркого досвіду колишніх антифранцузьких об'єднань» [170, с. 348]. Крім того, на думку М. П. Румянцева, варто було монарху лише відкликати з Відня російського посла графа Ф. В. Ростопчина, як австрійський уряд «цілком би усвідомив свою провину за вчинений підступ» [172, с. 158].

Незважаючи на представлені доводи, вирішальне слово все ж залишалось за імператором, котрий довго зволікав з остаточним рішенням. Останні його сумніви розвіяла доповідна записка К. В. Нессельроде від 18 лютого 1814 р. «Австрійська сторона, – резюмував міністр, – завжди шукатиме собі однодумців серед тих осіб, які для нашої держави можуть бути потенційними ворогами. Тому висловлювати звинувачення на адресу Габсбургів не варто. Прагнення пов'язати майбутнє цілої

імперії з колишнім соратником людини, котра зараз перебуває в ув'язненні, існує лише в думках великого канцлера – особи тимчасової, цілком залежної від низки обставин, зокрема особистої думки імператора Франца II. Тому, як тільки виникне слухна нагода, – продовжував далі політик, – ми, Ваша Величносте, в майбутніх переговорах з Австрією будемо наполягати на негайній відставці Меттерніха, як надійній запоруці довірливих стосунків між державами-союзницями [215, р. 358]. У підсумку Александр I вирішив все ж не розривати російсько-австрійські мирні домовленості, маючи твердий намір згодом на Віденському конгресі використати «цілком недопустиму дипломатичну проступку» Меттерніха як вагомий доказ на користь підтвердження факту «очевидної непослідовності політики австрійського уряду» [173, с. 79].

На мій погляд, занепокоєння Росії зближенням Габсбургів та уряду Неаполя було обґрунтованим, оскільки визначалось тим, що збереження неаполітанського трону за Мюратом могло ще більше зміцнити становище Австрії, посилення якої в Італії вже викликало тривогу Александра I. Через це російські дипломати надалі повинні були керуватися наступною інструкцією: «Майбутнє повернення королю Фердинанду втрачених володінь за активного сприяння великих держав є подією, що підсилює і зміцнює принципи легітимізму, а також послаблює все ще існуючу загрозу з боку партії, створеної Наполеоном у Франції та Італії» [1, с. 190].

Ще більш непередбачуваним австро-неаполітанський договір виявився для Англії – близького союзника Габсбургів, – яка його не схвалила. Вона, безумовно, поділяла думку Меттерніха щодо Північної Італії, однак звістка про перемовини австрійського канцлера з Мюратом стала для віконтас Каслрі громом серед ясного неба, тому він не забарився з відправкою до Відня офіційної ноти від 20 березня 1814 р., в якій вимагав від Австрії негайного пояснення своїх дій [194, р. 156-157]. У відповідь імператор Франц II, щоб вгамувати обурення британського кабінету, особисто надіслав англійському міністру розлогий лист з гарантією непорушності дружби. «Наші прагнення, – зауважував монарх, – ґрунтуються виключно на ідеях людської гуманності, законності, принципового недопущення в Італії виникнення вогнища національного повстання. Тому, хто ніколи в житті не зіштовхувався із

жахіттями революційної вакханалії, Ми прагнемо донести думку про необхідність територіальної роздробленості цієї країни... Для монархії надійним союзником у цій справі може стати лише король Йоахім, здатний, всупереч стороннім оцінкам, протистояти згубному впливу бонапартистського духу в Ломбардо-Венеційських областях Апеннінського півострова» [177, с. 257-258]. Імператору вторував князь Меттерніх: «Знову ж таки слід сказати, – говорив він, – що і в мирні часи Мюрат мав би для нас більш вагоме значення, ніж, скажімо, французький монарх з усією його свитою напарфумлених дипломатів-самодурів, які звикли лити солодкувату водичку лестошів на голову Людовіка XVIII» [10, р. 345]. Тобто для Австрії угода з володарем Неаполя була, серед іншого, також запобіжним заходом, покликаним убезпечити імперію Габсбургів від повторення сумної долі революційної Франції.

Запевнення Франца II у дружбі не справило особливого враження на віконта Каслрі. Міністр відправив копію листа австрійського правителя лорду Бентінку, котрий знаходився в Сицилії, щоб той детально з ним ознайомився. Англійський політик різко засудив договір між Австрією і Мюратом, застерігаючи від надання занадто великої влади неаполітанському правителю, якого «добрі італійці, певно, підтримають і він з непоказного союзника Габсбурзької монархії перетворитися на повноправного володаря всієї Італії» [100, р. 371]. У цій ситуації лорд Бентінк зумів продемонструвати проникливість мислення справжнього державного діяча: він не знав, якими принципами керується Каслрі, тому повсякчас запевняв віконта уникнути кризи відносин з Неаполем. «Зараз лише холодний розум повинен стати нашим єдиним порадиником, – переконував він, – тому слід притишити палкі серця наших наївних міністрів, котрі вважають короля Мюрата зручним порятунком від усіх насущних бід» [81, р. 33].

Утім, вирішивши все ж перестрахуватись, Велика Британія, яка перебувала в стані *guerre d'intérêts* («війни інтересів») з Мюратом, запропонувала йому, хоча і не мирний договір, а перемир'я. Водночас британський уряд надіслав великому канцлеру дипломатичну ноту, в якій заявив, що «воєнний характер відносин» між Англією та Неаполем повинен продовжуватися [190, р. 342-343]. Ознайомившись з копією цього документа, Бентінк звинуватив Каслрі у «впертості й непокорі» за

те, що англійський міністр зовсім не збирається обговорювати укладення «такого вистражданого миру» з неаполітанським королем [194, р. 120]. Утім, його скарги було проігноровано, і Велика Британія, що тривалий час займала двоїсту позицію щодо Неаполя та не зв'язувала себе ніякими угодами з Мюратором, уклала, однак, з ним перемир'я і під час війни розглядала його як основного союзника [195, р. 50].

Активізація Англії лише розв'язала руки канцлеру Меттерніху. Відтепер він міг переходити до другої фази налагодження дипломатичних відносин з королем Мюратором – гарантії прав на престол. Річ у тому, що Австрійська імперія рішуче була проти повернення до Неаполя легітимного короля Фердинанда IV, оскільки це б означало повний крах всіх планів Габсбургів підпорядкувати собі Південну Італію. У той же час становище самого Мюрата було хитким: родинна близькість до Наполеона давалась взнаки, тому неаполітанці сприймали його як тимчасового володаря [200, р. 238]. Саме цим і вирішив скористатись канцлер Меттерніх, коли запропонував Йоахіму віддати право престолонаслідування в Неаполітанському королівстві Францу II взамін на визнання Мюрата законним правителем Неаполя. Ця пастка була добре підлаштованою, адже ще напередодні переговорів політик, нібито зовсім ненароком, у листі до короля Неаполя згадав про присутність лорда Бентінка з великим військом біля Палермо, тобто в декількох милях від володінь Мюрата [207, р. 14].

Неаполітанський король зрозумів тонкий натяк свого «союзника», утім, аби остаточно не потрапити в тенета, вміло розставлені австрійським канцлером, дав лише усну згоду на його пропозицію, мотивуючи свою відповідь такими словами: «Не бреше той, в кого Наполеон тесть» [214, р. 100]. Підкресливши таким чином свій зв'язок з родом Бонапартів (Кароліна – сестра імператора Франції – була його дружиною), Йоахім, на перший погляд, нібито уникнув підписання чергової угоди з Австрією, але з іншої – вкотре підкреслив свою приналежність до ненависної в Італії монаршої родини. Отже, друга спроба канцлера підпорядкувати правителя Південної Італії виключно інтересам Австрії увінчалась відносним успіхом.

Чи збирався Меттерніх підтримувати тривалий союз з Мюратором? Спочатку австрійський міністр розраховував використати його для боротьби з Наполеоном,

згодом – проти Бурбонів. Він вважав, що укладений в лютому договір поставить Мюрата у залежність від Австрії, змусить шукати її підтримки. Ще суттєвим було те, що вигнання Мюрата з Неаполя означало б повернення Бурбонів і, відповідно, посилення в Південній Італії впливу Франції, проти якого Габсбурги вели тривалу боротьбу. Але й Мюрат не здавався таким безневинним. Меттерніх побоювався, що цей «наполеонівський офіцер» очолить об'єднавчий рух в Італії. У будь-якому випадку, під час паризьких переговорів Габсбурзька монархія не зробила рішуче нічого для виконання своїх обіцянок Мюрату [219, р. 578-579].

Таким чином, для Австрії встановлення тісних дипломатичних контактів з Мюратом було вкрай необхідним, адже, по суті, цими заходами австрійський уряд окреслював коло своїх потенційних союзників. Політична ситуація, що склалась в Європі напередодні скликання у Відні міжнародного конгресу, всіляко сприяла політичному просуванню Габсбурзької монархії вглиб Апеннінського півострова.

4.2. Окреслення політичних орієнтирів держав-союзниць у розв'язанні ситуації на півдні Апеннінського півострова

«Південне питання», або як ще називали його союзники, – «неаполітанська дилема», стало справжнім випробуванням для європейських монархів, адже саме від їхнього рішення залежала майбутня рівновага сил у Південній Італії – або на користь Австрії, або на користь Франції.

Позиція останньої була зрозумілою – вона домагалася вигнання Мюрата й відновлення в Неаполі влади легітимного короля Фердинанда IV Бурбона, котрий зберігав за собою сицилійські володіння. Щоправда, Меттерніх стверджував, що Франція за Паризьким договором 1814 р. мовчазно визнала законність політичної влади неаполітанського короля, однак французькі державні діячі притримувались іншої думки [82, р. 85].

У кінці серпня 1813 р. Каслрі дізнався від графа Мюнстера про переговори Австрії з Мюратом. Оскільки Велика Британія була зв'язана обставинами у справі Сицилії та підтримувала намагання династії Бурбонів повернути собі Неаполь,

Каслрі уповноважив лорда Ебердина, щойно призначеного англійським послом в Австрії, запропонувати надати Мюрату компенсацію в іншій частині Італії. Однак в секретній депеші Ебердин отримав дозвіл – в тому випадку, якщо вказаний план здійснити через певні причини йому не вдасться, – погодитися на інший варіант: залишити Мюрата в Неаполі, надавши винагороду Фердинанду [194, р. 325].

Під натиском Меттерніха лорд Ебердин доволі швидко поступився своєю позицією й запевнив австрійського канцлера, що Британія погодиться закріпити Неаполітанське королівство за Мюратом. Віконт Каслрі не припускав так швидко піти на поступки, але від обіцянок, даних Ебердином, не відмовився, поставивши, однак, умову активної допомоги Мюрата союзникам [13, р. 578].

Водночас у Сицилії активну діяльність розгорнув лорд Бентінк. Політик, не економлячи на обіцянках, оголошував себе заледве не прихильником об'єднання Італії, домагаючись запровадження в Сицилії конституції за англійським зразком. В Англії Бентінка підтримувала вігська опозиція, що схвалювала його ліберальну політику. Дії Бентінка турбували віконта Каслрі, котрий був готовий під час війни у допустимих межах використовувати ліберальні гасла, але був далеким від думки про їх майбутнє здійснення [11, р. 430-431].

У конституції, запропонованій Бентінком, політик бачив лише небезпечний вчинок, який зовсім не входив у його плани. Але «лібералізм» Бентінка не завадив йому одного разу виступити з пропозицією приєднання Сицилії до британських володінь. «Європейські держави, – писав з цього приводу Ліверпуль, – особливо ревниво ставляться до посилення впливу Британії на Середземному морі. Звісно, обставини змушують їх миритися з пануванням Англії на Мальті, але оволодіння Сицилією викличе загальне обурення» [179, с. 120].

Проти Бентінка виступав австрійський посол в Неаполі, який звинувачував британського командуючого в розпалюванні бунтівних настроїв. Не бажав його підтримувати й англійський уряд. Лорд Ліверпуль 26 квітня 1814 р. писав Каслрі: «Найважче питання – про Неаполь – не слід вирішувати, допоки не прийдемо до певної угоди. Мене цілком задовольняє, що ані Франція, ані Іспанія за теперішніх

обставин ніколи не захочуть й не зможуть дати згоду на залишення Мюрата. Ми повинні повести за собою в цьому питанні Австрію» [177, с. 200-201].

У травні 1814 р., в розпал переговорів, він вкотре пише міністру в Париж: «...Мене надто сильно турбує, що договорі не було визнання Мюрата володарем Неаполя... Якщо це питання не може бути вирішеним задовільно, я сподіваюсь, що принаймні в договорі нічого не буде про це сказано, і вирішення питання буде відкладено на майбутнє» [14, р. 346-347].

Дійсно, вирішення цього гострого питання було перенесено до австрійської Відня. Тут Меттерніх робив все від нього залежне, щоб відтягнути обговорення неаполітанського питання, як, між іншим, і всієї італійської проблеми, до вдалого моменту. Вже 5 листопада на нараді з Каслрі, Талейраном та Нессельроде канцлер запропонував взагалі вилучити це питання з всього порядку денного Віденського конгресу, щоб вирішити його шляхом лише приватних переговорів. Намагаючись заспокоїти Талейрана, що наполягав на негайному вжитті заходів проти Мюрата, Меттерніх запевняв, що сам хід історичних подій природно й неминуче приведе до відновлення в Неаполі Бурбонів [190, р. 468-469].

На відміну від французького міністра, великий канцлер був проти рішучих дій по відношенню до неаполітанського короля, почасти тому, що вимушений був до певної міри рахуватися з договором 11 лютого, і почасти тому, що вигнання Мюрата уявлялось справою нелегкою і Австрія не наважувалась братися за неї одна, а допускати французькі війська в Італію було не в її інтересах [193, р. 30].

Мало влаштовувала Австрію і перспектива воцаріння в Неаполі Бурбонів. Побоювався, нарешті, Меттерніх і того, що будь-який виступ проти Мюрата лише підштовхне його до об'єднання всіх невдоволених елементів у Італії й до спроби створення незалежного Італійського королівства. Цю точку зору поділяв і Фрідріх фон Гентц, який брав активну участь в обговоренні італійських справ [195, р. 100].

Честолюбний Йоахім Мюрат справді мріяв про італійську корону, а його прихильники заявляли, що за королем йде вся Італія. Характерний в цьому плані памфлет, який вийшов у 1814 р. в Парижі під назвою «Неаполітанські Бурбони й роздуми неаполітанця». Анонімний автор цього памфлету впевнено доводив, що

збереження Неаполітанського королівства за Мюратором сприятиме забезпеченню миру і що військові дії проти нього можуть привести до війни з усіма можливими тяжкими наслідками: «Йоахім за своїм рангом пов'язаний з інтересами державців, однак особливе становище короля пов'язує його з інтересами революції. Напад на нього змусить італійців вдатись до насилля. Італія буде охоплена вогнем, котрий тліє... і в ній, і у всій Європі» [192, р. 154].

У памфлеті містилось також твердження, що результати війни не слугують вагомою підставою для повалення правителя, що може бути виправдане лише надзвичайними обставинами. Припинення будь-яких ворожих дій веде зазвичай до відновлення колишніх відносин між державцями, і союзні держави не мають ані найменшої підстави ставити під питання політичне існування короля Мюрата (виняток може скласти лише Велика Британія, оскільки вона ніколи офіційно його не визнавала). Більше того, європейські державці зобов'язані захищати короля Йоахіма, якщо Фердинанд буде йому загрозувати, як повинні були захищати його від Наполеона, якщо б той зберіг владу [192, р. 158].

Не ризикуючи на відкритий виступ проти правителя, вважаючи Неаполь міною, яка в будь-яку хвилину може підірвати Італію та всю Європу, Меттерніх, тим не менше, все більше приходять до думки про необхідність тими чи іншими способами позбавитися від Мюрата. Вже у вересні 1814 р. він дав йому зрозуміти, що готовий погодитися з «однодушною вимогою Європи». Все ж під час конгресу він вирішив зайняти вичікувальну позицію і не робив певних заяв ані на користь Мюрата, ані проти нього [212, р. 320-321].

В неофіційній бесіді із сардинським послом Сен-Марсаном він сказав, що «віддав би що завгодно за звістку, коли б почув, що Фердинанд IV відновлений на неаполітанському престолі» [210, р. 201]. Але договір з Мюратором залишався поки що в силі: Австрія – єдина з держав, представлених на конгресі, – визнала уповноважених представників Неаполя – герцога Кампокьяро та князя Каріаті.

Політика зволікань, що проводилась Меттерніхом, обурювала Талейрана. Він вимагав, щоб конгрес негайно зайнявся Мюратором. Якщо врегулювати всі інші питання, що стосувалися Італії, повернути володіння їх колишнім, «законним

правителям» і таким чином «організувати Італію», то Мюрат, як вважав Талейран, втратить всіх своїх прихильників і не буде представляти ніякої небезпеки, «на нього будуть дивитись просто як на розбійника» [219, р. 589-590].

Оперуючи принципом легітимізму, Талейран попутно доводив необхідність збереження роздробленості Італії, оскільки немає жодної королівської династії, яка була б визнана всією Італією, як Бурбони у Франції. Водночас він вимагав, щоб Австрія або офіційно проголосила реставрацію Фердинанда IV, або вдалася до військового вторгнення в Неаполітанське королівство, або, нарешті, вдалась до обох заходів одночасно [220, р. 345-346].

Меттерніх же не хотів займатися Неаполем до того часу, поки не буде вирішене саксонське питання. Не бажаючи відштовхувати Францію, він нарешті дав Талейрану запевнення, що Мюрат буде вигнаний, але при цьому не уточнив терміни і не вказав, яким способом це буде зроблено. На позицію австрійського канцлера вплинуло і те, що міністр Людовіка XVIII Блака вступив з ним в безпосередні переговори окрім Талейрана і натякнув, що якщо Австрія перестане противитися поваленню Мюрата, то французький король погодиться на значні територіальні поступки Австрії у Північній Італії [203, р. 125].

Тим не менше Меттерніх радив і Людовіку XVIII проявити розсудливість й терпляче очікувати рішення Віденського конгресу. Якщо це рішення буде вдалим, тобто Мюрата не визнають, Австрія охоче обговорить з Францією методи й форми його повалення. Застосовувати до закінчення конгресу країні заходи нерозумно, оскільки важко навіть передбачити ту небезпеку, яка може виникнути у випадку військових дій в Італії [192, р. 158-159].

У своєму намаганні заспокоїти Францію Меттерніх застосував ті ж погрози, які пускав у хід Талейран, бажаючи залякати Австрію: вогонь національного руху може швидко охопити всю Італію й перекинутися на Францію. А тому зараз найголовніше – не допустити в Італії жодних хвилювань. Австрія хотіла виступити в ролі «захисниці миру» і за можливості без будь-яких серйозних військових сутичок шляхом дипломатичних комбінацій укріпити своє панування біля підніжжя Апеннін [171, с. 326-327].

Британські політики, які нічого не мали проти повалення Мюрата, також вирішили не втручатися відкрито. Готуючись до від'їзду до Відня, віконт Каслрі обговорював це питання з Веллінгтоном (на той час англійським послом у Франції) і просив його уточнити позицію французького двору. Його цікавило, чи Франція має намір обмежитися відмовою визнати короля Мюрата чи готова буде застосувати зброю для відновлення в Неаполі влади сицилійського короля [192, р. 154-155]. В інструкції Коурту, який змінив у Сицилії Бентінка, Каслрі говорив про необхідність реставрації в Неаполі династії сицилійських Бурбонів. Для кращого обґрунтування цієї мети він старався підібрати найбільш переконливі докази зради Мюрата по відношенню до союзників. Веллінгтон також наполягав на відкритій заяві про віроломство неаполітанського короля [196, р. 250-251].

Сицилійський король з нетерпінням очікував вирішення справи. Втрачаючи надію на швидке вирішення питання західними державами, він звернувся за допомогою до Росії. 10 грудня 1814 р. його представник Серракапріола направив Нессельроде лист, в якому нагадував, що король Фердинанд IV завжди був вірний союзникам. У 1805 р., не дивлячись на те, що ворожі війська знаходились в його країні, він пішов на укладення союзу з Росією, запропонованого Олександром I. Тепер, коли спільний ворог розбитий і всі королі відновлюють свої володіння, він сподівається, що і по відношенню до нього буде проявлена справедливість й російський імператор не відмовить йому в сприянні [177, с. 345-346].

Сприятлива відповідь не змусила себе довго чекати. Вже 19 грудня Серракапріола дякував Нессельроде за лист, який виражав повну прихильність Олександра до сицилійського двору. Король Фердинанд IV також із задоволенням відзначав інтерес, проявлений царем до його справ, і висловлював впевненість, що, як тільки Олександр отримає звіт про поведінку Мюрата, його інтриги в Італії, він подвоїть енергію для відновлення прав сицилійського короля на Неаполь [194, р. 267-268].

Розраховуючи на доброзичливе ставлення Росії, сицилійський уряд знову звернувся до неї в лютому 1815 р. Серракапріола писав Нессельроде, що йому щодня представляється все більш вдалою пропозиція останнього звернутися до

Каслрі з проханням про те, щоб обговорення питання про Неаполь було розпочато до його від'їзду з Відня [6, р. 854]. Це йому видається особливо необхідним після того, як Меттерніх, невідомо на якій підставі, заявив, що справа про Неаполь повинна розглядатися не конгресом, а зацікавленими державами. Серракапріола просив Нессельроде переговорити з англійським міністром, щоб встановити згоду та залишити Австрію можливості вчиняти в такій важливій справі за своїми капризами [13, р. 679-680].

Представники Мюрата у Відні чудово розуміли, яке ставлення великих держав до їх короля. Всіляко намагаючись зміцнити його становище, вони при відверто ворожій позиції Франції та Іспанії намагались заручитися підтримкою Англії. Дійсно, деякі англійські діячі вважали, що відновлення Бурбонів означало б посилення французького впливу на півдні Італії, а цього вони хотіли уникнути. Ліверпуль вважав, що зручний момент для вигнання Мюрата упущений, і писав Каслрі, що, вкрай бажано позбавитися від цього «неаполітанського короля», діяти варто дуже обережно, не ризикуючи війною. Вирішальну роль у вигнанні Мюрата повинна була, на його думку, відіграти Франція, Англії же варто обмежитися блокадою Неаполя з моря [190, р. 431-432].

Незадовго до від'їзду англійського міністра з Відня Ліверпуль писав йому, що, прибувши до Лондона, Каслрі одразу ж зможе переконатися в небажанні англійців втручатися у військові дії заради вигнання Мюрата. «В Англії зараз думають лише про зниження податків», – відзначав він. Між тим у Відні Кампокьяро натякав Каслрі на те, що Мюрат вдасться до «жахливих засобів», якщо його змусять звернутися до «італійського духу». І Каслрі вважав за краще не поспішати з вирішенням «неаполітанської дилеми», використовуючи в той же час Мюрата для натиску на Францію [198, р. 221-222].

У подальших переговорах з Талейраном міністр заявив йому, що Англія, як і Франція, щиро прагне повернення Фердинанда на неаполітанський престол, але питанням про Мюрата можна буде зайнятися лише після завершення німецьких справ. За визнанням Каслрі, цей натяк на можливу підтримку зі сторони Англії був ним зроблений, щоб забезпечити сприятливу позицію Францію в німецьких

справах. Але час йшов, а рішення питання не просувалось. Каслрі вважав, що домогтися бажаних результатів можна буде тільки за умови спільних дій Англії, Австрії та Франції. За наявності такої згоди він вважав навіть можливим просто запропонувати Мюрату грошовий викуп за королівство, а у випадку відмови – пригрозити війною [204, р. 320-321].

Французький уряд хотів витіснити Австрію з Італії, намагаючись в той же час заручитися її підтримкою проти Мюрата. Залишити короля Йоахіма в Неаполі Талейран вважав абсолютно неможливим. Мова могла йти лише про те, які засоби краще за все застосувати для відновлення влади Фердинанда IV. До тих пір поки не було відновлено панування сицилійських Бурбонів, як і інших легітимних монархів, Людовік XVIII не міг відчувати себе впевнено на троні своїх предків. Він все ще побоювався, що союзники укладуть мир з Наполеоном і забудуть про права Бурбонів, тим більше, що далеко не всі державні діячі вважали Бурбонів єдиною можливими володарями французької корони [208, р. 395].

Розгніваний підтримкою, яку надав Мюрату австрійський імператор, король Людовік XVIII в листі Талейрану від 7 січня 1815 р. намагався пояснити австрійську позицію інтимними відносинами, що існували між Меттерніхом і дружиною Мюрата Кароліною. Називаючи цю обставину найганебнішою в історії, французький король писав: «Якщо Антоній ганебно покинув свою армію і флот, то, принаймні, поневолений Клеопатрою був він сам, а не його міністр». Людовік вважав, що «якщо для Бонапарта і є ще який-небудь резерв, то він – в Неаполі, завдяки Мюрату» [218, р. 300]. Вже сама приналежність Мюрата до сім'ї Бонапарта робила його в очах французького короля людиною, яка притягувала до себе всіх невдоволених і здатним раптово стати на чолі всієї Італії.

Утім, така думка склалась не лише у Франції. «Італія невдоволена змінами, які відбуваються без врахування її думки та інтересів; Мюрат – покровитель невдоволених», – писав барон Штейн на початку листопада 1814 р. Такої ж думки притримувались і деякі російські дипломати. «...Мюрат легко зможе об'єднати під своїм прапором невдоволених не лише в Італії, але і в Франції», – стверджував граф Сухтелен [219, р. 532-533].

Деякі спостерігачі, намагаючись підкреслити, що деспотична політика короля Йоахіма викликає в Неаполі невдоволення всіх верств населення, разом з тим малювали Мюрата вождем стурбованих елементів. «Його мета – стати з часом володарем Італії, – говорилось в донесенні російського дипломата барона Тейля, – він збирає всіх невдоволених в країні». Далі барон Тейль висловлює подив з приводу терпимості, яку щоразу проявляє австрійський уряд по відношенню до Мюрата: «Австрійська політика в Італії суперечить інтересам Австрії. Її поведінка щодо Мюрата здається незрозумілою. Швидше за все Австрія тішить себе ілюзіями, що час вгамує честолюбство Мюрата. Тому вона зволікає. Вона помиляється, якщо вважає, що плани Мюрата нездійсненні. Коли почнеться війна, буде пізно виправляти помилки. Якщо Австрія підтримує Мюрата, боячись збільшити могутність Бурбонів, то варто сказати, що Мюрат в Неаполі та Бонапарт на Ельбі представляють для Європи і, зокрема, для самої Австрії набагато більше реальну небезпеку». Цей детальний огляд завершується побажанням, «щоб всі головні держави вирішили спільно повернути Фердинанда в Неаполь. Засобом для цього може бути виступ армії, достатньо сильної, щоб швидко провести боротьбу, або окрема мирна декларація, підкріплена військовою демонстрацією» [214, р. 113-114].

У прийнятті загального рішення, хоча і з різних причин, були дійсно зацікавлені всі головні учасники переговорів. Австрія, Франція та Англія поступово робили кроки до взаємного зближення. На шляху до Лондона Каслрі запевнив Людовіка XVIII з покликанням на Меттерніха, що Австрія надасть активну допомогу у поверненні сицилійського короля в Неаполь. Веллінгтону Каслрі писав, що, хоча труднощі у відношенні Неаполя ще великі, не виключена можливість союзу Франції з Австрією в цьому питанні [201, р. 270].

Отже, вирішення «неаполітанської дилеми» на Віденському конгресі було вкрай непростою справою. Держави-союзниці розділились на два табори, котрі підтримували різних кандидатів на неаполітанський трон.

4.3. Розгром неаполітанського війська, остаточне повалення режиму Мюрата й повернення королівського престолу Фердинанду IV

Завершення саксонської кризи повністю розв'язало австрійському уряду руки. З вичікувальною позицією було покінчено, і канцлер Меттерніх заговорив з Мюратом погрожуючим тоном. Генерал Шварценберг почав концентрувати в долині річки По австрійські війсь на випадок розриву з Неаполем. Талейран подвоїв свої зусилля в боротьбі проти неаполітанського короля і з ще більшою наполегливістю став домагатися підтримки англійського уряду.

Він сподівався, що Веллінгтон, котрий замінив у Відні викликаного до Лондона Каслрі, надасть йому більш дієву допомогу. Однак Веллінгтон, який дійсно говорив незадовго до свого від'їзду з Парижа Людовіку XVIII про своє намагання позбавитися від Мюрата, все ще зберігав обережність, посилаючись на те, що договір між Австрією та Неаполем був схвалений Англією і вона не може зрадити своєму слову [200, р. 435-436].

Рішення неаполітанського питання було прискорено поверненням Наполеона до Франції. Мюрат негайно заявив, що збереже вірність союзникам, залишивши їх таким чином формальних підстав для виступу проти нього. Кампокьяро запропонував навіть створити оборонний союз Неаполя, Австрії та Сардинії проти можливого вторгнення Наполеона. 15 березня неаполітанська армія, що нараховувала 35 тис. піхотинців, 5 тис. кавалеристів, 60 знарядь, почала наступ на Папську область [207, р. 28-29].

Становище в цей час було настільки невизначеним, що Веллінгтон дав вказівку не вступати в сутичку з військами Мюрата, якщо він тільки не вигадає проголосити себе королем Італії. Однак вже 28 березня Веллінгтон повідомляв про майбутню нараду з Меттерніхом і Талейраном, на якій повинно було обговорюватися питання про вигнання Мюрата і повернення неаполітанської корони Фердинанду IV [219, р. 467-468].

Тим часом Мюрат, не зустрічаючи спротиву, продовжував просуватися в напрямку долини ріки По. 30 березня його війська вступили на територію легатств, окупованих австрійськими військами. У той же день Мюрат опублікував

у Риміні прокламацію, в якій обіцяв ліберальну конституцію, нагадував про колишню славу Італійців і закликав італійців боротися за незалежність та єдність Італії [202, р. 358-359].

Цей вчинок європейські монархи розцінили як заклик до війни з Австрією. Більше того, багато хто побоювався полум'я нової війни в Західній Європі. Держави-союзниці вирішили діяти проти Наполеона, але поведінка Мюрата, здавалося, була їхнім виправданням. Після остаточно провалу свого необдуманого задуму володар Неаполя зробив вигляд, що саме Наполеон спонукав його підняти Італію проти австрійців. Єдиним можливим приводом для такого тактичного кроку був спеціальний лист, що його мав надіслати Жозеф Бонапарт. Але це не могло визначити подальший шлях дій Мюрата, бо на той час лист ще не надійшов, а неаполітанська армія вже вирушила в похід на північ Італії [88, р. 679].

Король Мюрат довірив правління Неаполем своїй дружині Кароліні та залишив 10 тис. чоловік у гарнізонах королівства. Наявні для польових операцій сили склали 40 тис. чоловік з 56 гарматами. Але швидке розширення його армії не покращило її якості. У рядах були переважно новобранці, серед офіцерів було багато тих, хто не мав тривалої підготовки й корисного в цій ситуації досвіду війни. Мюрат покинув Неаполь 17 березня 1815 р. і розпочав авантюрний похід, розділивши свою армію на дві окремі колони. Як і в 1814 р., перша повинна була просунути Римою до Тоскани, друга – Анконою до Болоньї [105, р. 241].

Папи Римський, відмовившись повірити дружнім посланням Мюрата, втік з Рима до Генуї на підході неаполітанців. Спочатку неаполітанський правитель не зустрічався з опозиційними настроями, його сприймали із захопленням, до нього приєдналося чимало новобранців. До початку квітня були лише незначні сутички. Австрійські загони вирішили не виступати до неаполітанського наступу, і Мюрат воз'єднав свої дві колони в Болоньї. Жером Бонапарт, вирушивши з Триєсту, щоб приєднатися до імператора у Франції, був поруч з ним, коли король тріумфально в'їхав до міста [136, р. 50].

Незабаром він отримав тривожні новини від королеви Кароліни. Бентінк готував англо-сицилійську експедицію проти Неаполя, а британські кораблі погрожували узбережжям королівства. На записку, котра повідомляла Бентінку про те, що уряд Неаполя бажає підтримувати мир з Англією, британський агент прямо відповів, що його уряд має намір співпрацювати з Австрійською імперією у справі скинення режиму Мюрата. Але неаполітанському монарху вистачило часу, щоб зайняти його в Болоньї. Наближались австрійські генерали, Нейпперг та Б'янкі. Перший йшов з 16 тис. військом з півночі, через район Романьї, а Б'янкі з 30 тис. з північного заходу [191, р. 343-344].

Мюрат не мав тактичної фантазії, крім як на полі бою. Він сам колись сказав, що «складав свої плани на очах ворога» [153, р. 50]. Якби у нього було хоча б трохи геніального таланту Наполеона, або навіть звичка вдаватися до досить простої ситуації, він міг би легко втрутитися між двома австрійськими арміями й повністю їх розбити. Можливо, Мюрат недостатньо довіряв своїм військам, щоб здійснити спробу. Можливо, він чекав очікуваного національного підйому, який так і не настав. Перші серйозні заручини відбулися в Карпі, що на території Моденії. Б'янкі вигнав неаполітанців з міста, але вони добре вистояли на березі Панаро. Спершу Мюрат подумав, що переміг, але, при форсуванні лінії біля мосту Оччоб'єлло, оборона рухнула. Відбувся загальний відступ на Болонью, і два австрійські корпуси взяли за руки [84, р. 250].

Спочатку була ідея стояти в обороні щодо Болоньї. Але було відомо, що підкріплення було на марші, щоб приєднатися до ворога, на півночі не було ознак сподіваного повстанського руху, і Мюрат неохоче вирішив відступити до свого королівства. Успішна акція ар'єргарду проти Нейппергу на берегах Ронко, на мить оживив його надії. Потім відбувся сюрприз бригади генерала Напохтані в Казенатіко, і останній промінь успіху в ар'єргардній акції Мачерати, коли Мюрат вирушив по узбережжю через Марш Анкони. Після цього відбулася послідовність поразок, що закінчилися катастрофічною битвою при Толентіно 3 травня 1815 р. [98, р. 110].

2 квітня неаполітанська армія досягнула Болоньї. Незважаючи на сутички з австрійцями, Мюрат все ще не хотів спалювати за собою мости. 8 квітня Кампокьяро звернувся до англійських представників у Відні із заявою, в якій виправдовував дії неаполітанського короля. В той же день він вручив Меттерніху ноту, що містила підтвердження вірності Мюрата союзникам. Особливо у ній відзначалось те, що Мюрат лише з міркувань обережності хоче зайняти побережжя ріки По, щоб тим самим гарантувати порядок у Південній та Середній Італії [211, р. 312-313].

Аналогічна нота була направлена К. В. Нессельроде. Лише для того, щоб утвердити міцність своєї держави і трону, говорилось в ноті, щоб не допустити загострення подій, неаполітанський король повернув собі старі позиції, котрі він займав на річці По в кінці останньої військової кампанії: «У нього не було і немає іншої мети, як віднайти, нарешті, впевненість і гарантії, про які він просив протягом всього конгресу і які йому зобов'язані дати в силу його союзного договору з Віднем» [214, р. 116].

Король Неаполя висловлював впевненість в тому, що російський імператор, який сприяв у свій час укладенню цього союзу, застосує свій могутній вплив, щоб задовольнити справедливі побажання Неаполя. Він же, в свою чергу, зробить все можливе, щоб доказати свою миролюбність і укріпити дружні відносини з Росією [220, р. 547-548].

Позиція неаполітанської армії тепер була безнадійною, Мюрат поспішно пішов у відставку через кордони свого королівства, воюючи, майже щодня, ар'єргардними діями і усвідомлюючи, як його сили швидко зменшуються через постійні дезертирства. У Капуї йому не залишилось ледве дванадцять тисяч чоловік, і вони були втомлені та зневірені. До нього дійшли новини про те, що англо-сицилійська армія готується переправитися через протоки і вийти на Неаполь з півдня. Далі продовжувати боротьбу було абсолютно неможливо [190, р. 456-457].

Він передав командування генералу Караскосі, наказав своєму міністру закордонних справ Сан-Гауо вступити в переговори про перемир'я, а сам поїхав

до Неаполя з кількома товаришами. Востаннє він увійшов до своєї столиці о п'ятій половині дня 18 травня у супроводі чотирьох польських вояків [196, р. 245].

Наступного ранку прибув Сан-Гауо з невтішними новинами. Б'янкі, австрійський полководець, відмовився чути про перемир'я чи переговори. Він заявив, що зараз він господар Неаполітанського королівства, і не визнає короля Йоахіма. Все, на що він погодиться, – це військова конвенція з генералом Караскосою, з якої повинен бути виключений «маршал Мюрат» [192, р. 156].

Англійська ескадра лежала в полі зору Неаполя, і Кароліна уникнула загрози бомбардування столиці, лише здавши кілька озброєних суден, які плавали під неаполітанським прапором. Гаєта все ще трималася. Мюрат оголосив про свій намір поїхати туди і поділитися долею його гарнізону. Але чи наважиться Гаєта чинити опір австрійцям і навіть якщо це сталося, капітуляція повинна настати рано чи пізно. Друзі переконали його, що найкращим курсом буде спробувати дістатися до Франції [189, с. 127].

19 травня Мюрат провів свій останній день у власному палаці в Неаполі, готуючись до польоту. Це не могло затриматися довго, бо серед непостійних людей уже були ознаки революційного руху та чутки про вороже висадження британської ескадри. Було вирішено, що, щоб запобігти негайному виявленню його від'їзду, Кароліна поки що повинна залишатися в Неаполі та знову приєднатися до нього у Франції. Вважалося, що вона завжди може розраховувати на безпечну поведінку та вільний прохід навіть від союзників.

Після настання ночі, з діамантами та десь 300 тис. франків у банкнотах, а також з золотом, вшитим у його одяг та пояс, Йоахім одягнувся у цивільний костюм та виїхав з Неаполя. Його супроводжували і одразу ж слідували два його племінники, Боннафус, його помічник, полковник де Бофремон, польський полковник Мальчевський, герцог ді Роккоромана, маркіза Джулано, його секретар де Куссі та його камердинер Леблан. У прибережному селі Мініскола втікачі найняли і сіли на два рибальські човни і випливли в море в темряві [173, с. 76-77].

Один з човнів захопив англійський крейсер, з половиною партії, але Мюрат втік в іншому на Іск'ю. Перед сходом сонця він висадився на острові і знайшов

схованку в будинку французького купця Хведа [220, р. 347]. Наступного ранку, за щасливим випадком, він дізнався, що в порт зайшов невеликий прибережний корабель «Свята Катерина», і що генерал Манхес разом зі своєю дружиною та деякими друзями переховувався на її борту. Король Мюрат приєднався до них зі своїми однодумцями, і після не одного захоплення «Свята Катерина» стала на якорі 25 травня в порту Канн [211, р. 311-312].

З Канн, де поки що він дотримувався суворого інкогніто, Мюрат писав міністру Фуше, щоб дізнатись, чи прийме його імператор, і сказав, що він прагне лише «запропонувати свій меч Франції». Наполеон розлютився на зраду 1814 р. та його недавню катастрофічну ескападу. Він сказав Фуше повідомити його, що поки що він не бажає його бачити і не має наміру «працевлаштовувати його до своєї армії». Відправивши цю відповідь, Фуше порадив Мюрату застися терпінням і сподіватися на кращі речі, коли імператор досягне нових успіхів та захистить свій трон [215, р. 233-234].

Згодом Мюрат опинився в серйозній небезпеці, оскільки у Франції раптово спалахнув терор. Учасників партизанських загонів Наполеона арештовували. Деякі, як Бруне в Авіньйоні, були вбиті роялістами. Побоюючись, що в Каннах його знають занадто добре, щоб там бути в безпеці, Мюрат пішов до Плейсансу, недалеко від Тулона, де до нього приєднався колишній генерал Бофремон і троє його неаполітанських офіцерів. Звідти через старого працівника свого уряду Макіроне, який поїхав до Парижа, він попросив новий уряд захистити його доти, доки його доля не буде вирішена суверенними суверенами. Одночасно Макіроне мав спілкуватися з їх представниками в інтересах свого господаря [216, р. 100].

Дочекавшись відповіді від Макіроне, Йоахім занепокоївся про свою безпеку і через полковника Боннафуса та герцога ді Роккоромана домовився вийти з Тулона на борту шведського корабля. На борт було відправлено майже все, що залишилося від його стану, близько 200 тис. франків, але в останній момент він пропустив своїх друзів на призначене побачення, і корабель відплив без нього. У нього все ще були діаманти та кілька сотень франків, але Мюрат боявся арешту. Він покинув Тулон і два дні і ночі безцільно блукав країною вздовж узбережжя

на схід. Він був у такому стані нервової паніки, що уникав сіл та будинків, і жив із фруктів, які збирав крадькома на своєму шляху, і спав ночами під зірками в полі поля [213, р. 268].

Нарешті він наважився попросити їжі на самотній фермі, і виявив, що власник був ветераном-солдатом Імперії, якому він розкрився і який не тільки пообіцяв сховати його, але й допоміг йому знайти друзів. Троє з них були старими офіцерами флоту. Капітан Олетта та лейтенанти Доннадіє та Ленглад. Четвертим був Бланкар, відставний офіцер армії, який служив в Іспанії. Ці нові друзі стали віддані йому, і було вирішено знайти притулок на Корсиці, де маршал Імперії міг сподіватися на зустріч співвітчизників Наполеона. Частина діамантів була продана, найнято невеликий береговий корабель, і в ніч між двадцять другим і двадцять третім серпня партія вирушила в море [219, р. 567-566].

Вони зіткнулися з жорстоким штормом, і їм загрозувало заснування, коли вони зустріли поштовий пакет, який курсував між Тулоном та Бастією та на шляху до останнього порту. Мюрат та його друзі ризикували попросити взяти їх на борт, і капітан пакета погодився прийняти їх, не підозрюючи, хто є головою партії. На борту пакета Мюрат знайшов якогось Гальвані, який був на службі в Неаполі. Бастію досягли 25-го числа, і Йоахім, як і раніше зберігаючи інкогніто, зупинився в маленькій корчмі [218, р. 345-346].

Незабаром запідозрили нових прибулих. Троє військово-морських офіцерів були заарештовані, і Мюрат, важко втікаючи з міста, знайшов нову схованку в селі Весковато, де його захистив відставний корсиканський офіцер. Генерал Франческетті. Тесть генерала, Чеккальдї, майор Весковато, був роялістом, але він запевнив Мюрата, що не зраджує і не пристає до нього. Але до Бастії надійшов звіт про його присутність, і десять жандармів були відправлені заарештувати його. По їх прибутті дзвонили в таксін, жителі села зібралися, багато з них зі зброєю, усі з довгими ножами в руках, і жандарми поспішно відступили. Після цього будинок генерала день і ніч охороняли люди. Таким чином, Мюрат зрозумів, що може знайти прихильників на Корсиці, і почав мріяти про іншу справу, яка була б здійснена з їх допомогою.

Він чув, що купка французьких військ, що залишилися на Ельбі, коли Наполеон вирушив до Франції, все ще тримала імператорський прапор. Він думав переїхати на острів із збором корсиканців і зробити його базою операцій для нальоту на його старе королівство, де він підлещував себе, щоб люди його вітали. Але посланець, відряджений на Ельбу, повідомив про те, що французький гарнізон щойно капітулював. Ще один корсиканець поїхав до Неаполя і побачив генерала Філангері, який запевнив його, що будь-яке підприємство проти нового уряду приречене на провал, і благав посланця повернутися і переконувати Мюрата не брати участі у такій відчайдушній спробі [214, р. 110-111].

Коли його посланник повернувся на Корсику 12 жовтня, Мюрата вже не було на острові. Після заворушень у Весковато його кілька тижнів залишали у спокої. З офіцерів, котрі командували на острові, деякі не бажали приставати до нього. Інші боялись, що спроба його арешту спровокує небезпечне повстання. Розум Мюрата закріпився на думці, що, якщо він зможе висадитися в Калабрії, навіть маючи кілька людей, він може підняти повстання проти Бурбонів і повернути своє королівство, можливо, здійснить революцію у всій Італії [212, р. 325-326].

Генерал Франческетті та інші друзі, які приєдналися до нього у Весковато, намагалися відмовити його від цієї безтурботності, але в той же час заявили, що якщо він наполягатиме, вони будуть супроводжувати його. Немає сумнівів у тому, що в людині існувала особиста магія, яка полегшила йому прихильність інших до своєї справи, навіть за таких відчайдушних обставин. На третьому тижні вересня він записав кілька партизанів до Весковато і здійснив похід на Аяччо на чолі з ними. У всіх селах на шляху його зустрічали із ентузіазмом, а на кожній зупинці до нього приєднувались озброєні новобранці [217, р. 346-347].

Почавши військові дії, Мюрат сам полегшив завдання своїм противникам. Каслрі писав Веллінгтону, що тепер немає перешкод для повернення до Неаполя Фердинанда, будь-які заперечення зі сторони англійського уряду відпали; він розуміє необхідність вигнання Мюрата для забезпечення спокою, перш за все Австрії, і готовий взяти участь в необхідних діях. Відомий вплив на позицію

британського уряду здійснили і побоювання росту національного руху в Італії. Однак, враховуючи настрої вігської опозиції, що тривалий час співчувала Мюрату, Каслрі не тільки не підкреслив, але й намагався всіляко затушувати роль, яку він грав у вирішенні питання про Неаполь [205, р. 274].

Запевнення Мюрата про прагнення миру ні до чого не привели, і 10 квітня 1815 р. австрійський уряд оголосив Неаполю війну. 19 травня російський посол в Лондоні Лівен писав про донесення Нессельроде, що англійські війська на півдні Італії отримали наказ при першій же можливості висадитись в Неаполі і таким чином підтримати Сицилію [86, р. 371]. Неаполітанська армія була розбита. 19 травня Йоакім Мюрат покинув Неаполь; наступного дня він зрікся престолу. 21 травня австрійські війська вступили до Капуї, а згодом – в Неаполь. 23 травня до Неаполя прибули англо-сицилійські експедиційні війська [87, р. 511].

Вирішивши взяти участь у військових діях проти Мюрата, Англія намагалась отримати з цього можливу вигоду. З приводу дій англійських військ російський дипломат писав з Мілану: «Неможливо пояснити поведінку англійців, котрі захопили два неаполітанських судна і змусили їх відплисти до Англії. Виникає питання: в чиїх інтересах ці захисники короля Фердинанда вступили до Неаполя – у своїх власних або в інтересах законного короля? За яким правом вони грабують народ, котрий прийшли визволяти?» [1, с. 654-655].

Ще 29 квітня 1815 р. Австрія уклала договір із Сицилією, відновивши його 12 червня, вже після підписання Заключного акта конгресу. Обидві держави зобов'язувались утриматись від «нерозумних нововведень», а Фердинанд IV обіцяв не проводити жодних дій, які б не були узгоджені з монархічними інституціями або з політикою, здійснюваною австрійським імператором в Італії [5, р. 674-675].

Таким чином, неаполітанське питання було вирішене зусиллями перш за все трьох держав: французького королівського уряду, зацікавленого у здійсненні принципу легітимізму, який ненавидів Бонапартів і прагнув після вигнання Мюрата утвердити свій вплив на півдні Італії; Австрії, що таємно, а згодом відкрито мріяла позбавитись від небажаного «союзника» і сподівалась на послух

сицилійського короля; Англії, яка вважала посилення Австрії і співпрацю з нею необхідною умовою «рівноваги сил», а також розраховувала за допомогою Фердинанда IV укріпити свої позиції на Середземному морі.

ВИСНОВКИ

Важливим елементом кропіткої роботи Віденського конгресу 1814–1815 рр. було врегулювання невирішених внаслідок повалення наполеонівського режиму територіальних проблем в Італії. Всупереч власній волі вона потрапила в силове поле особистісних прагнень європейських монархів, насамперед Габсбургів, котрі нібито прагнули «реконструювати» Західну Європу, виходячи лише з принципів легітимізму (законності), проте насправді щосили намагалися розширити власну сферу зовнішньополітичного впливу, зокрема на Апеннінському півострові.

Зважаючи на це, в результаті дослідження зроблено такі загальні висновки:

1. Аналіз історіографічного доробку зарубіжних дослідників показав повну відсутність наукових праць, безпосередньо присвячених вирішенню учасниками Віденського конгресу територіальних проблем в Італії. Зокрема, стало відомо, що зарубіжні спеціалісти з історії дипломатії постнаполеонівської Європи свою увагу головно зосереджують на «класичних» сюжетах Відня – польсько-саксонському питанні, долі німецьких князівств і передумовах виникнення Священного союзу. Попри це італійська проблематика все ж присутня в їхніх дослідженнях, проте як допоміжна складова, наочний приклад несправедливих рішень конгресу. Така ж ситуація спостерігається в італійській історіографії, де головний акцент помітно зміщується в сторону представлення у Відні інтересів Польщі, Саксонії, Франції та Швейцарії. Пояснення такої тенденції вкрай просте: в Італії історично склалась велика кількість крихітних герцогств (до прикладу, Парма, П'яченца, Гвасталла), вивчення яких ускладнене пошуком відповідних джерел.

Що стосується останніх, то «італійське питання» на Віденському конгресі добре відображено в історичних документах. Опубліковані джерела вирізняються своєю репрезентативністю. Загалом їх можна поділити на 4 групи, що включають документи дипломатичного характеру (міжнародні угоди, ноти, пам'ятні записки, меморандуми, протоколи засідань, комюніке тощо), мемуари, офіційну і приватну кореспонденцію, а також періодичну пресу.

2. Підписання Паризького мирного договору від 30 травня 1814 р. призвело до переоцінки державами-союзницями територіального статусу Італії, що одразу ж перетворилась для європейських монархів на розмінну монету. Укладена угода, з-поміж іншого, передбачала приєднання австрійських Нідерландів до Голландії, замість яких Габсбургам було обіцяно області Венецію та Ломбардію. Зважаючи на доволі сприятливі обставини, австрійський канцлер Меттерніх швидко взявся розплутувати клубок італійських суперечностей (територіального, економічного й політичного характеру). Вважаючи Північну Італію виключно сферою власних інтересів, Габсбурги прагнули не допустити інші країни, зокрема Росію, Францію та Іспанію, до участі у вирішенні проблем Апеннінського півострова.

Крім того, в підпорядкуванні Австрійської монархії фактично знаходились всі держави Центральної Італії, якими правили монархи, що належали до династії Габсбургів: герцогинею Гвасталли стала донька володаря Австрії Луїза Фредеріка Марія Габсбурзька, в Моденському герцогстві й Тосканському князівстві престол зайняли відповідно Франческо IV д'Есте та Фердинанд Лотаринзький, племінник австрійського монарха. Князь Меттерніх домігся також особливого права тримати військові гарнізони в декількох містах Папської області.

Особлива увага на конгресі була приділена статусу Пармського герцогства. Тут зіткнулися інтереси дому іспанських Бурбонів, яких підтримувала Франція, й Габсбурзької монархії. Ця територія за договором, укладеним у квітні 1814 р. між союзними державами та Наполеоном у замку Фонтенбло, повинна була перейти в управління колишньої імператриці Франції. До наполеонівських походів Пармою безпосередньо володіла бічна гілка іспанських Бурбонів. Однак в цьому випадку Австрія зовсім не дотрималась принципу законності. Незважаючи на наполегливі вимоги іспанських послів повернути герцогство дочки короля Карла IV, колишній правительці Етрурії, Меттерніху все ж таки вдалося закріпити довічне володіння Пармою за Марією Луїзою, дружиною Наполеона.

Як було з'ясовано в процесі наукового дослідження, політична кон'юнктура Віденського конгресу посприяла введенню абсолютистськими урядами багатьох митних тарифів, котрі всіляко сковували торгівлю та підприємницьку діяльність.

Наприклад, у Сардинському королівстві перші кроки відновленої тут Савойської династії ознаменувались запровадженням на початку листопада 1814 р. високого митного тарифу на важливі промислові вироби. У січні 1815 р. були встановлені нові, більш високі тарифи на вироби із заліза, на шерстяні, лляні, бавовняні й інші тканини, на вина та зерно.

Митні бар'єри перешкоджали не лише зовнішній, але і внутрішній торгівлі між окремими областями держави – Лігурією, Савойєю і П'ємонт. Економічне становище Сардинського королівства (як і багатьох інших областей півночі Італії) відчувало на собі в перші роки європейської Реставрації також негативний вплив багатьох прогресивних законів, прийнятих в наполеонівський період. У П'ємонті був скасований перш за все Цивільний кодекс Наполеона від 21 березня 1804 р., і замість нього уряд вирішив відновити архаїчне законодавство 1770 р. Дворянство й духовенство отримували фінансові та юридичні пільги, надзвичайно активного поширення набув непомізм, великі грошові суми знову потекли у вигляді пенсій, компенсацій та нагород в руки аристократії.

3. Посилення зовнішньополітичного впливу Австрійської імперії визначало напрям пошуку союзними державами шляхів розв'язання «італійського питання» на Віденському конгресі. Цей основоположний чинник значною мірою регулював співвідношення апологетів та противників розширення сфери інтересів Австрії в Італії, конкретні заходи її дипломатів. Прагнучи укріпити свою монаршу владу на півночі Апеннінського півострова, Габсбурги абсолютно не врахували наявності відцентрових сил, котрі втілювались у прагненнях провідних італійських політичних діячів подолати територіальну роздробленість, щоб у найближчому майбутньому зрештою об'єднати свою вітчизну під спільним знаменом *Italia Libera*. Утворення Ломбардо-Венеційського королівства показало, наскільки вказані прагнення були примарними.

У підсумку Австрія стала головним противником єдності та свободи Італії, оскільки забезпечити своє панування вона могла лише за умов збереження повної відстороненості країни від власних союзників. Проголошене королівство не мало автономії, а розвивалось лише в руслі імперської політичної доктрини. Австрійці

були позбавлені соціальної опори серед населення, а їх володарювання базувалось виключно на застосуванні грубої сили. У Ломбардо-Венеції постійно знаходились австрійські війська чисельністю в декілька десятків тисяч солдат, покликані будь-що захищати режим від можливих внутрішніх потрясінь. Уся повнота виконавчої влади належала австрійським губернаторам, що призначалися віденським урядом. Італійці залучались в державний апарат лише в якості рядових чиновників, котрі були зобов'язані беззастережно виконувати волю австрійських можновладців.

Зокрема, в П'ємонті практично всі міністерські пости, вищі дипломатичні посади, середній та найвищий командний склад армії й головні ланки італійських судових інстанцій знову опинилися в руках родового дворянства, котре вже тепер займало майже всі важливі та найбільш оплачувані посади в державі. Переважна більшість наполеонівських офіцерів, а також досвідчених чиновників, які займали при бонапартистському уряді керівні посади, приймалися на держслужбу майже завжди з помітним пониженням у чинах (часто на декілька чинів, тому капітани й лейтенанти були вимушені служити капралами). Схожа ситуація спостерігалась в Турині, Флоренції, Венеції, Понто-Реджіо, Мантуї та багатьох інших містах.

Дії Відня спричинили виникнення реакційної противаги всередині італійських областей. Повсюдно відновлювались (хоча і не завжди повністю) станові привілеї дворянства та духовенства, Святий Престол в особі Пія VII намагався повернути собі колишню владу в духовній та економічній сфері. Зокрема, великий понтифік спромігся повернути втрачені за володарювання Наполеона папські дипломатичні представництва та юридично оформив *il diritto legale del Papa* («легітимне право Папи»), котре стосувалось грошових виплат Святому Престолу за втрачені під час ведення війни шостої антинаполеонівської коаліції церковні землеволодіння.

4. «Неаполітанська дилема» викликала доволі неоднозначні відгуки з боку учасників конгресу. У справі повернення королю Фердинанду IV законного трону Франція виявилась чи не єдиною послідовницею принципу легітимізму. Австрія, в свою чергу, прагнула перешкодити зростанню впливу Франції на півдні Італії, оскільки в майбутньому завдяки дипломатичним відносинам з королем Йоахімом Мюратом бажала мати серйозні важелі впливу в Неаполітанському королівстві.

Втеча Наполеона з Ельби примусила австрійський уряд змінити свої плани, тому посилення Габсбурзької монархії в південному напрямку не відбулося.

Вивчення проблеми дозволяє висловити гіпотезу, що у випадку уникнення Італією територіальної роздробленості, яка власне й спричинила появу Ломбардо-Венеційського королівства на півночі Апеннінського півострова, ця країна просто не зазнала би впливу майбутнього національно-політичного об'єднання, відомого в історіографії як Рісорджименто.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРИ

I. Опубліковані джерела

1.1. Дипломатичні документи, мемуари, офіційна і приватна кореспонденція

1. Внешняя политика России XIX и начала XX века: Документы Российского министерства иностранных дел / редкол.: А. Л. Нарочницкий (отв. ред.) и др. Москва: Издательство политической литературы, 1972. Серия I: 1801–1815 гг. Т. VIII: Май 1814 г. – ноябрь 1815 г. 780 с.

2. Мартенс Ф. Собрание трактатов и конвенций, заключенных Россией с иностранными державами. Санкт-Петербург: Типография Министерства путей сообщения (А. Бенке), 1876. Т. III: Трактаты с Австрией. 1808–1815. XIV, 550 с.

3. Мартенс Ф. Собрание трактатов и конвенций, заключенных Россией с иностранными державами. Санкт-Петербург: Типография Министерства путей сообщения (А. Бенке), 1878. Т. IV: Ч. I: Трактаты с Австрией. 1815–1849. XVIII, 602 с.

4. Мартенс Ф. Собрание трактатов и конвенций, заключенных Россией с иностранными державами. Санкт-Петербург: Типография Министерства путей сообщения (А. Бенке), 1905. Т. XIV: Трактаты с Францией. 1807–1820. XV, 433 с.

5. Angeberg Comte d' [Chodźko L.] Le Congrès de Vienne et les traités de 1815. Précédé et suivi des actes diplomatiques qui s'y rattachent. Paris: Amyot, 1863. Partie 1. CCXVIII, 866 p.

6. Angeberg Comte d' [Chodźko L.] Le Congrès de Vienne et les traités de 1815. Précédé et suivi des actes diplomatiques qui s'y rattachent. Paris: Amyot, 1863. Partie 2. 1964 p.

7. Angeberg Comte d' [Chodźko L.] Recueil des traités, conventions et actes diplomatiques concernant l'Autriche et l'Italie. Paris: Amyot, 1859. XIV, 792 p.

8. British and Foreign State Papers / comp. by L. Hertslet. London: James Ridgway and Sons, 1839. Vol. II: 1814–1815. XXXIV, 1215 p.

9. British Diplomacy, 1813–1815: Select Documents Dealing with the Reconstruction of Europe / ed. by C. K. Webster. London: G. Bell and Sons, 1921. L, 410 p.

10. Memoirs of Prince Metternich, 1773–1815 / ed. by R. Metternich. London: Richard Bentley and Son, 1880. Vol. II. VIII, 617 p.

11. Supplementary dispatches, correspondence and memoranda of Field Marshal A. Wellesley, 1st Duke of Wellington / ed. by his son, the Duke of Wellington. London: John Murray, 1862. Vol. IX: South of France, embassy to Paris, and Congress of Vienna (April, 1814, to March, 1815). 638 p.

12. The Correspondence of Prince Talleyrand and King Louis XVIII during the Congress of Vienna / ed. by M. G. Pallain. New York: Harper and Brothers, 1881. XX, 312 p.

13. Weil M.-H. Les dessous du Congrès de Vienne. D'après les documents originaux des Archives du Ministère Impérial et Royal de l'Intérieur à Vienne. Paris: Librairie Payot et Cie, 1917. T. I: Juin 1814 – 4 janvier 1815. XXIV, 870 p.

14. Weil M.-H. Les dessous du Congrès de Vienne. D'après les documents originaux des Archives du Ministère Impérial et Royal de l'Intérieur à Vienne. Paris: Librairie Payot et Cie, 1917. T. II: 4 janvier – 23 décembre 1815. 782 p.

1.2. Періодична преса

15. Alexandrie, le 2 mai. *Le Moniteur Universel*. 1815. 13 mai. № 133. P. 539.

16. Arrezzo, le 21 décembre. *Le Moniteur Universel*. 1815. 8 janvier. № 8. P. 30.

17. Arrezzo, le 19 avril. *Le Moniteur Universel*. 1815. 4 mai. № 124. P. 503.

18. Bologne, le 17 décembre. *Le Moniteur Universel*. 1815. 8 janvier. № 8. P. 30.

19. Bologne, le 18 décembre. *Le Moniteur Universel*. 1815. 2 janvier. № 2. P. 7.

20. Bologne, le 28 décembre. *Le Moniteur Universel*. 1815. 17 janvier. № 17.

P. 66.

21. Borgo San Donino (duché de Parme), le 14 avril. *Le Moniteur Universel*. 1815. 26 avril. № 116. P. 472.
22. Cagliari, le 2 janvier. *Le Moniteur Universel*. 1815. 18 janvier. № 18. P. 69.
23. Des frontières d'Italie, 29 janvier. *Le Moniteur Universel*. 1815. 11 février. № 42. P. 166.
24. Gênes, le 23 décembre. *Le Moniteur Universel*. 1815. 11 janvier. № 11. P. 42–43.
25. Gênes, le 28 décembre. *Le Moniteur Universel*. 1815. 9 janvier. № 9. P. 33.
26. Gênes, le 29 décembre. *Le Moniteur Universel*. 1815. 12 janvier. № 12. P. 46.
27. Gênes, le 31 décembre. *Le Moniteur Universel*. 1815. 14 janvier. № 14. P. 54.
28. Gênes, le 5 janvier. *Le Moniteur Universel*. 1815. 18 janvier. № 18. P. 69.
29. Gênes, le 7 janvier. *Le Moniteur Universel*. 1815. 21 janvier. № 21. P. 81.
30. Gênes, le 10 janvier. *Le Moniteur Universel*. 1815. 25 janvier. № 25. P. 98.
31. Gênes, le 11 janvier. *Le Moniteur Universel*. 1815. 29 janvier. № 29. P. 113.
32. Gênes, le 14 janvier. *Le Moniteur Universel*. 1815. 27 janvier. № 27. P. 106.
33. Gênes, le 14 janvier. *Le Moniteur Universel*. 1815. 28 janvier. № 28. P. 110.
34. Gênes, le 21 janvier. *Le Moniteur Universel*. 1815. 3 février. № 34. P. 133.
35. Gênes, le 24 janvier. *Le Moniteur Universel*. 1815. 7 février. № 38. P. 150.
36. Gênes, le 18 février. *Le Moniteur Universel*. 1815. 4 mars. № 63. P. 250.
37. Gênes, le 26 février. *Le Moniteur Universel*. 1815. 11 mars. № 70. P. 277.
38. Gênes, le 22 mars. *Le Moniteur Universel*. 1815. 5 avril. № 95. P. 383.
39. Gênes, le 1er avril. *Le Moniteur Universel*. 1815. 15 avril. № 105. P. 427.
40. Gênes, le 5 avril. *Le Moniteur Universel*. 1815. 20 avril. № 110. P. 447–448.
41. Gênes, le 8 avril. *Le Moniteur Universel*. 1815. 22 avril. № 112. P. 456.
42. Gênes, le 16 avril. *Le Moniteur Universel*. 1815. 26 avril. № 116. P. 472.
43. Gênes, le 19 avril. *Le Moniteur Universel*. 1815. 2 mai. № 122. P. 495.
44. Gênes, le 29 avril. *Le Moniteur Universel*. 1815. 12 mai. № 132. P. 535.
45. Gênes, le 1er mai. *Le Moniteur Universel*. 1815. 17 mai. № 137. P. 555.
46. Gênes, le 10 mai. *Le Moniteur Universel*. 1815. 22 mai. № 142. P. 576.
47. Gênes, le 10 mai. *Le Moniteur Universel*. 1815. 25 mai. № 145. P. 587.

48. Gênes, le 13 mai. *Le Moniteur Universel*. 1815. 26 mai. № 146. P. 591.
49. Gênes, le 22 mai. *Le Moniteur Universel*. 1815. 11 juin. № 162. P. 655.
50. Loretta, le 8 janvier. *Le Moniteur Universel*. 1815. 26 janvier. № 26. P. 102.
51. Lucques, le 20 décembre. *Le Moniteur Universel*. 1815. 14 janvier. № 14. P. 54.
52. Lucques, le 1er mars. *Le Moniteur Universel*. 1815. 26 mars. № 85. P. 344.
53. Messine, le 22 février. *Le Moniteur Universel*. 1815. 31 mars. № 90. P. 363.
54. Milan, le 19 décembre. *Le Moniteur Universel*. 1815. 1er janvier. № 1. P. 2.
55. Milan, le 19 décembre. *Le Moniteur Universel*. 1815. 4 janvier. № 4. P. 13.
56. Milan, le 21 décembre. *Le Moniteur Universel*. 1815. 3 janvier. № 3. P. 10.
57. Milan, le 25 décembre. *Le Moniteur Universel*. 1815. 6 janvier. № 6. P. 22.
58. Milan, le 29 décembre. *Le Moniteur Universel*. 1815. 6 janvier. № 6. P. 22.
59. Milan, le 1er janvier. *Le Moniteur Universel*. 1815. 17 janvier. № 17. P. 66.
60. Milan, le 4 janvier. *Le Moniteur Universel*. 1815. 18 janvier. № 18. P. 69.
61. Milan, le 5 janvier. *Le Moniteur Universel*. 1815. 22 janvier. № 22. P. 85.
62. Milan, le 13 janvier. *Le Moniteur Universel*. 1815. 27 janvier. № 27. P. 106.
63. Milan, le 1er février. *Le Moniteur Universel*. 1815. 13 février. № 44. P. 173.
64. Milan, le 5 février. *Le Moniteur Universel*. 1815. 16 février. № 47. P. 185.
65. Milan, le 24 février. *Le Moniteur Universel*. 1815. 6 mars. № 65. P. 258.
66. Milan, le 22 mars. *Le Moniteur Universel*. 1815. 5 avril. № 95. P. 383.
67. Milan, le 26 mars. *Le Moniteur Universel*. 1815. 14 avril. № 104. P. 423.
68. Milan, le 5 avril. *Le Moniteur Universel*. 1815. 17 avril. № 107. P. 435.
69. Milan, le 9 avril. *Le Moniteur Universel*. 1815. 22 avril. № 112. P. 456.
70. Milan, le 10 avril. *Le Moniteur Universel*. 1815. 26 avril. № 116. P. 471–472.
71. Milan, le 11 avril. *Le Moniteur Universel*. 1815. 25 avril. № 115. P. 467.
72. Milan, le 12 avril. *Le Moniteur Universel*. 1815. 4 mai. № 124. P. 503.
73. Milan, le 15 avril. *Le Moniteur Universel*. 1815. 27 avril. № 117. P. 476.
74. Milan, le 18 avril. *Le Moniteur Universel*. 1815. 3 mai. № 123. P. 499.
75. Milan, le 1er mai. *Le Moniteur Universel*. 1815. 11 mai. № 131. P. 531.
76. Milan, le 2 mai. *Le Moniteur Universel*. 1815. 13 mai. № 133. P. 539.

77. Milan, le 12 mai. *Le Moniteur Universel*. 1815. 26 mai. № 146. P. 591.
78. Milan, le 16 mai. *Le Moniteur Universel*. 1815. 30 mai. № 150. P. 607.
79. Milan, le 4 juin. *Le Moniteur Universel*. 1815. 16 juin. № 167. P. 679.
80. Modène, le 19 février. *Le Moniteur Universel*. 1815. 11 mars. № 70. P. 277–278.
81. Naples, le 19 décembre. *Le Moniteur Universel*. 1815. 9 janvier. № 9. P. 33.
82. Naples, le 2 janvier. *Le Moniteur Universel*. 1815. 22 janvier. № 22. P. 85.
83. Naples, le 12 janvier. *Le Moniteur Universel*. 1815. 28 janvier. № 28. P. 110.
84. Naples, le 13 février. *Le Moniteur Universel*. 1815. 4 mars. № 63. P. 250.
85. Naples, le 15 février. *Le Moniteur Universel*. 1815. 6 mars. № 65. P. 258.
86. Naples, le 7 mars. *Le Moniteur Universel*. 1815. 2 avril. № 92. P. 371.
87. Naples, le 4 avril. *Le Moniteur Universel*. 1815. 6 mai. № 126. P. 511.
88. Naples, le 25 mai. *Le Moniteur Universel*. 1815. 16 juin. № 167. P. 679.
89. Naples, le 2 juin. *Le Moniteur Universel*. 1815. 21 juin. № 172. P. 707.
90. Padoue, le 19 avril. *Le Moniteur Universel*. 1815. 4 mai. № 124. P. 503.
91. Palerme, le 1er janvier. *Le Moniteur Universel*. 1815. 3 février. № 34. P. 133.
92. Palerme, le 22 janvier. *Le Moniteur Universel*. 1815. 10 février. № 41. P. 162.
93. Palerme, le 16 mai. *Le Moniteur Universel*. 1815. 7 juin. № 158. P. 639.
94. Parme, le 18 décembre. *Le Moniteur Universel*. 1815. 8 janvier. № 8. P. 30.
95. Parme, le 19 décembre. *Le Moniteur Universel*. 1815. 4 janvier. № 4. P. 13.
96. Parme, le 9 janvier. *Le Moniteur Universel*. 1815. 22 janvier. № 22. P. 85.
97. Parme, le 9 janvier. *Le Moniteur Universel*. 1815. 24 janvier. № 24. P. 94.
98. Parme, le 15 janvier. *Le Moniteur Universel*. 1815. 28 janvier. № 28. P. 110.
99. Parme, le 15 février. *Le Moniteur Universel*. 1815. 4 mars. № 63. P. 250.
100. Parme, le 14 mars. *Le Moniteur Universel*. 1815. 2 avril. № 92. P. 371.
101. Parme, le 6 avril. *Le Moniteur Universel*. 1815. 21 avril. № 111. P. 451–452.
102. Parme, le 15 avril. *Le Moniteur Universel*. 1815. 6 mai. № 126. P. 511.
103. Parme, le 9 mai. *Le Moniteur Universel*. 1815. 16 mai. № 136. P. 552.
104. Ravenne, le 9 janvier. *Le Moniteur Universel*. 1815. 26 janvier. № 26. P. 102.

105. Ravenne, le 12 février. *Le Moniteur Universel*. 1815. 2 mars. № 61. P. 241.
106. Rome, le 16 décembre. *Le Moniteur Universel*. 1815. 1er janvier. № 1. P. 2.
107. Rome, le 18 décembre. *Le Moniteur Universel*. 1815. 4 janvier. № 4. P. 13.
108. Rome, le 18 décembre. *Le Moniteur Universel*. 1815. 5 janvier. № 5. P. 17–
18.
109. Rome, le 19 décembre. *Le Moniteur Universel*. 1815. 6 janvier. № 6. P. 21–
22.
110. Rome, le 21 décembre. *Le Moniteur Universel*. 1815. 11 janvier. № 11.
P. 42.
111. Rome, le 22 décembre. *Le Moniteur Universel*. 1815. 13 janvier. № 13.
P. 50.
112. Rome, le 25 décembre. *Le Moniteur Universel*. 1815. 15 janvier. № 15.
P. 58.
113. Rome, le 28 décembre. *Le Moniteur Universel*. 1815. 20 janvier. № 20.
P. 77.
114. Rome, le 30 décembre. *Le Moniteur Universel*. 1815. 17 janvier. № 17.
P. 66.
115. Rome, le 1er janvier. *Le Moniteur Universel*. 1815. 19 janvier. № 19. P. 74.
116. Rome, le 2 janvier. *Le Moniteur Universel*. 1815. 18 janvier. № 18. P. 69.
117. Rome, le 3 janvier. *Le Moniteur Universel*. 1815. 28 janvier. № 28. P. 110.
118. Rome, le 4 janvier. *Le Moniteur Universel*. 1815. 21 janvier. № 21. P. 81.
119. Rome, le 6 janvier. *Le Moniteur Universel*. 1815. 24 janvier. № 24. P. 93–
94.
120. Rome, le 8 janvier. *Le Moniteur Universel*. 1815. 27 janvier. № 27. P. 106.
121. Rome, le 15 janvier. *Le Moniteur Universel*. 1815. 30 janvier. № 30. P. 118.
122. Rome, le 15 janvier. *Le Moniteur Universel*. 1815. 3 février. № 34. P. 133.
123. Rome, le 22 janvier. *Le Moniteur Universel*. 1815. 13 février. № 44. P. 173.
124. Rome, le 1er février. *Le Moniteur Universel*. 1815. 16 février. № 47. P. 185.
125. Rome, le 3 février. *Le Moniteur Universel*. 1815. 18 février. № 49. P. 193.
126. Rome, le 8 février. *Le Moniteur Universel*. 1815. 27 février. № 58. P. 229.

127. Rome, le 9 février. *Le Moniteur Universel*. 1815. 28 février. № 59. P. 233.
128. Rome, le 11 février. *Le Moniteur Universel*. 1815. 3 mars. № 62. P. 245.
129. Rome, le 16 mars. *Le Moniteur Universel*. 1815. 4 avril. № 94. P. 379.
130. Rome, le 18 mars. *Le Moniteur Universel*. 1815. 5 avril. № 95. P. 383.
131. Rome, le 28 mars. *Le Moniteur Universel*. 1815. 14 avril. № 104. P. 423.
132. Rome, le 7 avril. *Le Moniteur Universel*. 1815. 22 avril. № 112. P. 456.
133. Rome, le 19 avril. *Le Moniteur Universel*. 1815. 7 mai. № 127. P. 515.
134. Rome, le 29 avril. *Le Moniteur Universel*. 1815. 16 mai. № 136. P. 551.
135. Tortone, le 8 janvier. *Le Moniteur Universel*. 1815. 21 janvier. № 21. P. 81.
136. Trieste, le 27 décembre. *Le Moniteur Universel*. 1815. 13 janvier. № 13. P. 50.
137. Turin, le 24 décembre. *Le Moniteur Universel*. 1815. 3 janvier. № 3. P. 10.
138. Turin, le 25 décembre. *Le Moniteur Universel*. 1815. 6 janvier. № 6. P. 21.
139. Turin, le 7 janvier. *Le Moniteur Universel*. 1815. 21 janvier. № 21. P. 81.
140. Turin, le 14 janvier. *Le Moniteur Universel*. 1815. 28 janvier. № 28. P. 110.
141. Turin, le 20 janvier. *Le Moniteur Universel*. 1815. 30 janvier. № 30. P. 118.
142. Turin, le 26 janvier. *Le Moniteur Universel*. 1815. 7 février. № 38. P. 150.
143. Turin, le 27 janvier. *Le Moniteur Universel*. 1815. 10 février. № 41. P. 162.
144. Turin, le 13 avril. *Le Moniteur Universel*. 1815. 25 avril. № 115. P. 467–468.
145. Turin, le 16 avril. *Le Moniteur Universel*. 1815. 22 avril. № 112. P. 456–457.
146. Turin, le 6 mai. *Le Moniteur Universel*. 1815. 19 mai. № 139. P. 563.
147. Turin, le 12 mai. *Le Moniteur Universel*. 1815. 26 mai. № 146. P. 591.
148. Turin, le 13 mai. *Le Moniteur Universel*. 1815. 24 mai. № 144. P. 583.
149. Turin, le 30 mai. *Le Moniteur Universel*. 1815. 11 juin. № 162. P. 655.
150. Venise, le 17 décembre. *Le Moniteur Universel*. 1815. 2 janvier. № 2. P. 7.
151. Venise, le 19 décembre. *Le Moniteur Universel*. 1815. 6 janvier. № 6. P. 22.
152. Venise, le 19 décembre. *Le Moniteur Universel*. 1815. 9 janvier. № 9. P. 33.

153. Venise, le 24 décembre. *Le Moniteur Universel*. 1815. 13 janvier. № 13. P. 50.
154. Venise, le 29 décembre. *Le Moniteur Universel*. 1815. 17 janvier. № 17. P. 66.
155. Venise, le 4 janvier. *Le Moniteur Universel*. 1815. 20 janvier. № 20. P. 77.
156. Venise, le 12 janvier. *Le Moniteur Universel*. 1815. 29 janvier. № 29. P. 113.
157. Venise, le 20 janvier. *Le Moniteur Universel*. 1815. 6 février. № 37. P. 146.
158. Venise, le 9 février. *Le Moniteur Universel*. 1815. 28 février. № 59. P. 233.
159. Venise, le 21 mars. *Le Moniteur Universel*. 1815. 20 avril. № 110. P. 448.
160. Venise, le 4 avril. *Le Moniteur Universel*. 1815. 24 avril. № 114. P. 463.
161. Venise, le 16 avril. *Le Moniteur Universel*. 1815. 6 mai. № 126. P. 511.
162. Venise, le 26 avril. *Le Moniteur Universel*. 1815. 11 mai. № 131. P. 531.
163. Vérone, le 18 janvier. *Le Moniteur Universel*. 1815. 3 février. № 34. P. 133.
164. Vérone, le 4 avril. *Le Moniteur Universel*. 1815. 25 avril. № 115. P. 467.
165. Vérone, le 11 avril. *Le Moniteur Universel*. 1815. 26 avril. № 116. P. 472.
166. Vérone, le 30 avril. *Le Moniteur Universel*. 1815. 15 mai. № 135. P. 547.

II. Література

167. Аношина Н.-Т. Ю. Головний акт Віденського конгресу 1815 року як основа міжнародного правопорядку XIX – початку XX століття: монографія. Одеса: Фенікс, 2011. 192 с.
168. Будникова О. Е. Клеменс Меттерних на Венском конгрессе. 1815 г. *Вопросы истории*. 2007. № 6. С. 147–154.
169. Гервинус Г. История девятнадцатого века от времени Венского конгресса / пер. с нем. под ред. М. Антоновича. Санкт-Петербург: Типография О. И. Бакста, 1863. Т. I. IV, 429 с.
170. Гервинус Г. История девятнадцатого века от времени Венского конгресса / пер. с нем. под ред. М. Антоновича. Санкт-Петербург: Типография О. И. Бакста, 1863. Т. II. 624 с.

171. Дебидур А. Дипломатическая история Европы: От Венского до Берлинского конгресса (1814–1878) / пер. с фр., вступ. ст. А. Л. Нарочницкого. Москва: Государственное издательство иностранной литературы, 1947. Т. I: Священный союз. 482 с.

172. Европейская дипломатия и международные процессы эпохи наполеоновских войн / под ред. А. В. Торкунова, М. М. Наринского. Москва: Аспект Пресс, 2012. 256 с.

173. Зак Л. А. Из истории дипломатической борьбы на Венском конгрессе. *Вопросы истории*. 1966. № 3. С. 70–82.

174. Зак Л. А. Монархи против народов: Дипломатическая борьба на развалинах наполеоновской империи. Москва: Международные отношения, 1966. 376 с.

175. История внешней политики России. Первая половина XIX века (От войн России против Наполеона до Парижского мира 1856 г.) / редкол.: О. В. Орлик (отв. ред.) и др. Москва: Международные отношения, 1999. 448 с.

176. История Италии / под ред. К. Ф. Мизиано (отв. ред.) и др. Москва: Наука, 1970. Т. 2. 608 с.

177. Кинг Д. Битва дипломатов, или Вена, 1814 / пер. с англ. И. В. Лобанова. Москва: АСТ: Астрель, 2010. 477 с.

178. Киссинджер Г. Дипломатия / пер. с англ. В. В. Львова. Москва: Ладомир, 1997. 848 с.

179. Китс Дж. История Италии / пер. с англ. Т. М. Котельниковой. Москва: Астрель, 2012. X, 246 с.

180. Котова Е. В. Россия на Венском конгрессе 1814–1815 годов. *Новая и новейшая история*. 2017. № 5. С. 33–52.

181. Кудрявцева Е. П. Венская система международных отношений и ее крушение (1815–1854 годы). *Новая и новейшая история*. 2014. № 4. С. 88–106.

182. Сеньбос Ш. Политическая история современной Европы (1814–1896) / пер. с фр. под ред. А. Трачевского. Санкт-Петербург: Типография Ю. Н. Эрлих, 1901. XVI, 864 стб.

183. Тейлор А. Дж. Габсбурзька монархія 1809–1918. Історія Австрійської імперії та Австро-Угорщини / пер. з англ. А. Портнов, С. Савченко. Львів: ВНТЛ-Класика, 2002. 268 с.

184. Ціватий В. Віденський конгрес (1814–1815 рр.): інституціональні та політико-дипломатичні здобутки доби раннього Нового часу (погляд із XXI ст.). *Наукові записки Рівненського державного гуманітарного університету*. 2015. Вип. 26. С. 89–91.

185. Ціватий В. Г. Віденський конгрес (1814–1815 рр.): інституціональний вимір європейського державотворення, зовнішньої політики і дипломатії (міжнародно-правовий аспект). *Науковий вісник Дипломатичної академії України*. 2015. Вип. 22. С. 114–123.

186. Ціватий В. Г. Дипломатичні битви на європейській шахівниці доби раннього Нового часу (XVI–XVIII ст.) та Віденський конгрес (1814–1815 рр.): інституціональний фінал. *Наукові праці історичного факультету Запорізького національного університету*. 2015. Вип. 44. Т. 2. С. 43–49.

187. Ціватий В. Г. Європейське відлуння і дороговкази Віденського конгресу: інституціональні та політико-дипломатичні витоки Європейського Союзу (теоретико-методологічний аспект). *Вісник Маріупольського державного університету. Серія: Історія. Політологія*. 2016. Вип. 15. С. 162–170.

188. Цьольнер Е. Історія Австрії / пер. з нім. Р. Дубасевич, Х. Назаркевич, А. Онишко, Н. Іваничук. Львів: Літопис, 2001. 712 с.

189. Яковлева Г. В. К вопросу об отношении российского общества к решениям Венского конгресса 1814–1815 гг. *Вестник Санкт-Петербургского университета*. Сер. 2. 2009. Вып. 2. С. 124–129.

190. Acton H. *The Bourbons of Naples (1734–1825)*. London: Methuen and Co; New York: Barnes and Noble Books, 1974. XVIII, 731 p.

191. Bianchi N. *Storia Documentata della Diplomazia Europea in Italia dall'anno 1814 all'anno 1861*. Torino: Dall'unione tipografico-editrice, 1865. Vol. I: Anni 1814–1820. 468 p.

192. Broers M. The Restoration in Piedmont-Sardinia, 1814–1848: Variations on Reaction. *Napoleon's Legacy: Problems of Government in Restoration Europe* / ed. by D. Laven and L. Riall. Oxford; New York: Berg, 2000. P. 151–164.

193. Dakin D. The Congress of Vienna, 1814–15, and its Antecedents. *Europe's Balance of Power 1815–1848* / ed. by A. Sked. London: The Macmillan Press, 1979. P. 14–33.

194. Davis J. A. Naples and Napoleon: Southern Italy and the European Revolutions (1780–1860). Oxford: Oxford University Press, 2006. VIII, 372 p.

195. Emerson D. E. Metternich and the Political Police: Security and Subversion in the Hapsburg Monarchy (1815–1830). The Hague: Martinus Nijhoff, 1968. IX, 197 p.

196. Ferrero G. The Reconstruction of Europe: Talleyrand and the Congress of Vienna, 1814–1815. New York: G. P. Putnam's Sons, 1941. XVI, 351 p.

197. Goyau G. Un an de politique pontificale: Consalvi au Congrès de Vienne. *Revue des Deux Mondes*. 1906. T. XXXV. No. 1. P. 135–163.

198. Gulick E. V. Europe's Classical Balance of Power: A Case History of the Theory and Practice of One of the Great Concepts of European Statecraft. New York: W. W. Norton and Company, 1967. XVI, 336 p.

199. Hales E. E. Y. Revolution and Papacy, 1769–1846. New York: Doubleday and Company, 1960. 320 p.

200. Jarrett M. The Congress of Vienna and its Legacy: War and Great Power Diplomacy after Napoleon. London; New York: I. B. Tauris, 2013. XXII, 522 p.

201. Johnston R. M. Lord William Bentinck and Murat. *The English Historical Review*. 1904. Vol. XIX. No. 74. P. 263–280.

202. Johnston R. M. The Napoleonic Empire in Southern Italy and the Rise of the Secret Societies. London: Macmillan and Co, 1904. Vol. I. XXIV, 408 p.

203. Johnston R. M. The Napoleonic Empire in Southern Italy and the Rise of the Secret Societies. London: Macmillan and Co, 1904. Vol. II. XII, 232 p.

204. Kissinger H. A. A World Restored: Metternich, Castlereagh and the Problems of Peace, 1812–22. Boston: Houghton Mifflin Company; Cambridge: The Riverside Press, 1957. XII, 354 p.

205. Kissinger H. A. The Congress of Vienna: A Reappraisal. *World Politics*. 1956. Vol. 8. No. 2. P. 264–280.
206. Kraehe E. E. Metternich's German Policy. Princeton: Princeton University Press, 1983. Vol. II: The Congress of Vienna, 1814–1815. XV, 443 p.
207. Laven D. Austria's Italian Policy Reconsidered: Revolution and Reform in Restoration Italy. *Modern Italy*. 1997. Vol. 1. No. 3. P. 3–33.
208. Laven D. Law and Order in Habsburg Venetia 1814–1835. *The Historical Journal*. 1996. Vol. 39. No. 2. P. 383–403.
209. Meriggi M. State and Society in Post-Napoleonic Italy. *Napoleon's Legacy: Problems of Government in Restoration Europe* / ed. by D. Laven and L. Riall. Oxford; New York: Berg, 2000. P. 49–63.
210. Nicolson H. The Congress of Vienna: A study in Allied Unity, 1812–1822. New York: The Viking Press, 1964. IX, 312 p.
211. Rath R. J. The Habsburgs and the Great Depression in Lombardy-Venetia, 1814–18. *The Journal of Modern History*. 1941. Vol. XIII. No. 3. P. 305–320.
212. Rath R. J. The Provisional Austrian Regime in Lombardy-Venetia, 1814–1815. Austin: University of Texas Press, 1969. XIV, 412 p.
213. Reinerman A. J. Metternich, Alexander I, and the Russian Challenge in Italy, 1815–20. *The Journal of Modern History*. 1974. Vol. 46. No. 2. P. 262–276.
214. Sked A. The Metternich System, 1815–48. *Europe's Balance of Power 1815–1848* / ed. by A. Sked. London: The Macmillan Press, 1979. P. 98–121.
215. Vick B. E. The Congress of Vienna: Power and Politics after Napoleon. Cambridge; London: Harvard University Press, 2014. 436 p.
216. Webster C. K. The Congress of Vienna, 1814–1815. London: Oxford University Press, 1918. XII, 174 p.
217. Webster C. K. The Foreign Policy of Castlereagh, 1812–1815: Britain and the Reconstruction of Europe. London: G. Bell and Sons, 1931. XVI, 589 p.
218. Webster C. K. The Foreign Policy of Castlereagh, 1815–1822: Britain and the European Alliance. London: G. Bell and Sons, 1925. XIV, 598 p.

219. Weil M.-H. Joachim Murat, roi de Naples. La dernière année de règne (mai 1814 – mai 1815). Paris: Albert Fontemoing, 1909. T. 2. 684 p.

220. Zamoyski A. Rites of Peace: The Fall of Napoleon and the Congress of Vienna. New York: HarperCollins Publishers, 2007. XVIII, 634 p.